

Мемуарна бібліотека НТШ

ЛЕВ ОКІНШЕВИЧ

**МОЯ
АКАДЕМІЧНА
ПРАЦЯ
В УКРАЇНІ**

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
МЕМУАРНА БІБЛІОТЕКА НТШ. Число 2.**

ЛЕВ ОКІНШЕВИЧ

**МОЯ АКАДЕМІЧНА
ПРАЦЯ В УКРАЇНІ**

ЛЬВІВ — 1995

УДК 947.083(477) Окіншевич

**Редактор Олег РОМАНІВ
Передмова Ярослав ПАДОХ**

**Друкується за ухвалою Видавничої ради
Наукового товариства імені Шевченка**

○ 1203010000 - 10
95

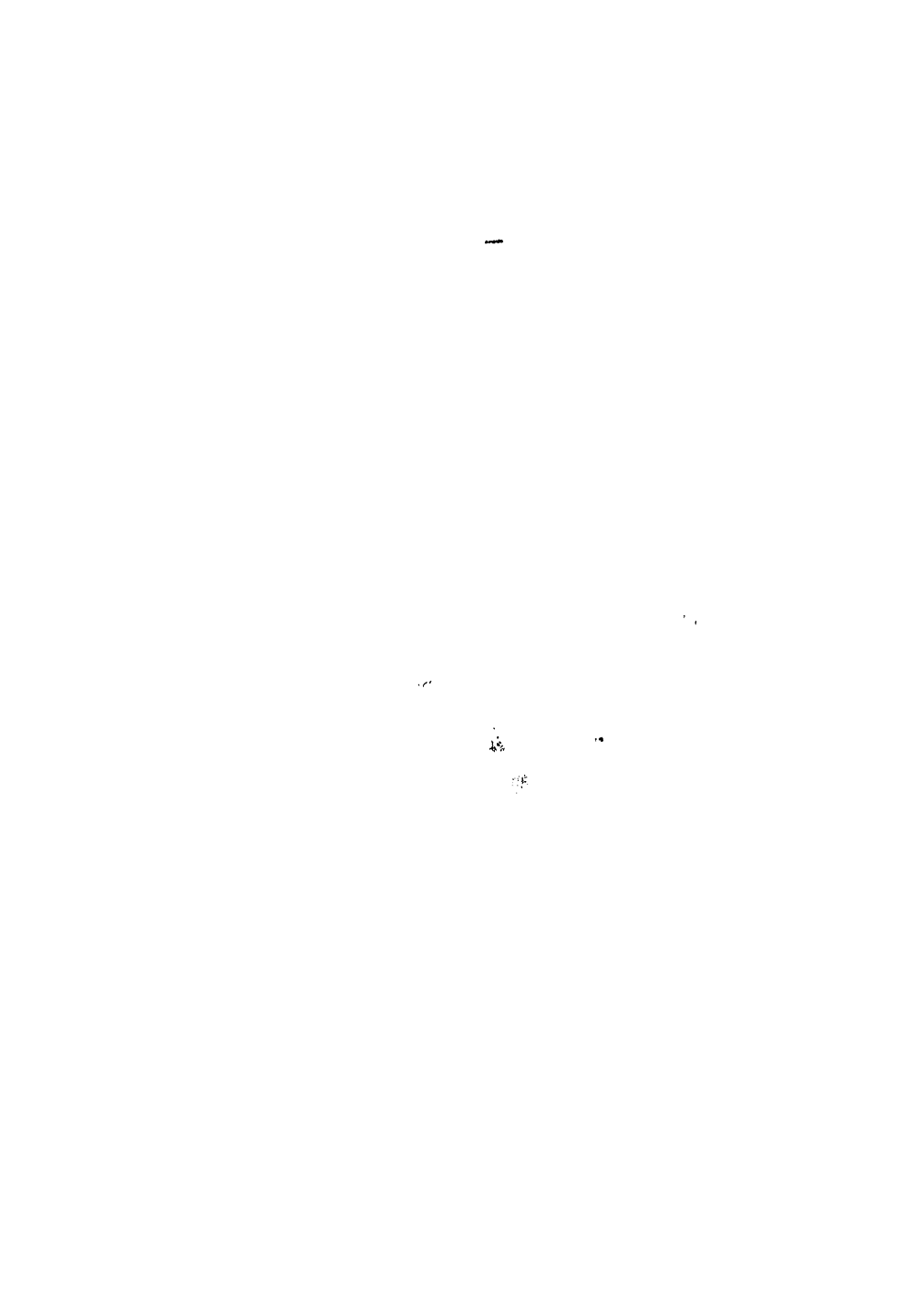
Без оголошення

ISBN-5-7707-8503-9

- © Наукове товариство ім.
Шевченка
- © Олег Романів,
упорядкування, вступне
слово, примітки
- © Ярослав Падох,
передмова

A. O. Kivimäki

Віг редактора

Ця скромна за розмірами книжка є другим випуском в новій серії "Мемуарна бібліотека НТШ". Вона присвячена споминам одного з визначних представників української науки в УРСР періоду 20–30–х років, згодом професора Українського Вільного Університету, дійсного члена НТШ Льва Окіншевича. Видаються ці спомини за рекомендацією д-ра Ярослава Падоха, відомого правознавця та довголітнього голови Наукового товариства ім. Шевченка в США, який, крім доброї пам'яті про свого приятеля та колегу за напрямком наукових студій – Льва Окіншевича, зберіг у власному архіві машинопис пропонуваного увазі читача його споминів. Д-р Я. Падох істотно причетний до появи цих споминів ще й тому, що тривалий час намовляв їх автора до написання такої книжки, яку хотіли насамперед бачити як опис діяльності Соціально-суспільної секції та інститутів академії наук України, аж до їх розгрому в середині 30–х років.

На жаль, автор книжки приступив до її написання вже в час важкого захворювання, внаслідок чого робота не була завершена. Про фізичний стан автора та проблеми, які виникали у нього при написанні книги, засвідчує хоча би назва, яку він дав їй в оригіналі: "Спомини вмираючої людини". Цю песимістичну назву ми змінили на теперішню, яка, на нашу думку, відображає найважливіший і найцікавіший аспект споминів. Не зважаючи на недугу й очевидні страждання автора, він залишив нам ретельно видрукований латинськими буквами машинопис, написаний доброю, поправною українською мовою, що не вимагає яких-небудь втручань літературного редактора. На жаль, у

збереженому машинописі втрачено декілька сторінок, про що засвідчують зазначені у книзі пропуски.

Вміщені спогади це по суті лише фрагмент, частка біографії автора, що охоплює періоди його життя тривалістю у 16 років. Проте опис і цього відтинку часу теж зроблено недостатньо рівномірно. Найповніше в споминах представлено період академічної кар'єри і діяльності Льва Окіншевича, що і дало нам підстави для вибору прийнятої назви книги.

Книга уявляє собою значну цінність для тих, хто цікавиться історією розвитку і деградації науки в Україні у складні 20–30–ті роки нашого століття. В ній яскраво відображено клімат та умови розвитку суспільствознавства у цей особливий час, трагедію його розгromу режимом, що еволюціонував у напрямку тотального терору та фактичного заперечення прав українців на розвиток національної науки та культури. На прикладі, що представляє особисту долю автора та його оточення, показано поетапно "технологію" нищення вільної думки, перетворення академії у партійно-бюрократичний апарат, який в кінцевому рахунку сформувався у післявоєнний час і став спадщиною для нашого часу, наповненого дивовижними явищами потворної національної байдужості, безпам'ятства та навіть яничарства.

Піддавалися остракізмові праці та збірники, громлено людей та катедри, перманентно розвінчувалися "вороги народу", особливо "запеклі українські націоналісти". Головними факторами діяльності науки стали парткоми та катедри марксизму-ленінізму, за якими простежувалася безконтрольна діяльність НКВД, його служителі стали органічною часткою адміністративних та навіть наукових структур академії. Каралися усякі проблиски живої думки, незалежно, чи йшлося про час теперішній, чи справи минулі, які обов'язково згадувалися. Автори репресій проявляли велику винахідливість у вишукуванні антидержавних груп в науці, так появились справи "Центра Действий", "Зборів 16-ти", "Молодої Академії", нарешті "Спілки визволення України".

Автор схвильовано описує нищення власного дітища — 7-го тому праць Комісії для вивчення західно-руського та українського права, особисту моральну трагедію та трагедію президента ВУАН Д. Заболотного, пов'язану з нищенням архівів Української Галицької Армії. Терміном "полонена наука" він окреслює насильство над вченими, яких ціною фізичного виживання змушували виступати з критикою крамольних націоналістичних позицій своїх колег. Як нова домінанта науки в книзі постають одіозна фігура секретаря партійного осередку ВУАН Козубовського, інквізитори-рецензенти з їх вирокami про "немарксистські позиції" авторів, аспіранти катедри марксизму-ленінізму, вони ж за сумісництвом слідчі та кати НКВД. Згадана інституція стає останньою і вищою інстанцією, що вирішує справи наукової кар'єри та фізичного виживання вчених.

В книзі є окремий розділ, що стосується глибокого розуміння автором національних проблем Білорусії. Зв'язавши свою долю з Україною, її культурою та наукою, автор водночас залишився білоруським патріотом, що глибинно осмислював проблеми і національну трагедію свого народу. Не можна також не звернути увагу на те, з якою скромністю цей видатний вчений говорить про свої наукові здобутки та своє місце в історії наукового процесу в Україні.

Як це звичайно прийнято при друку мемуарів з віддаленого часу, в книзі збережено мову і правопис автора. Ми доповнюємо спогади вступною статтю д-ра Ярослава Падоха. В книзі вона дуже доречна, бо дає характеристику всього життєвого шляху та кваліфікований розбір наукової спадщини Льва Окіншевича.

Олег РОМАНІВ

**Голова Наукового товариства
ім.Шевченка у Львові**

ЛЕВ ОКІНШЕВИЧ — ВИДАТНИЙ ІСТОРИК ДЕРЖАВНОГО ПРАВА КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ

У 1943 році, коли гітлерівська Німеччина окупувала Україну, я одержав у Львові, в моїй адвокатській канцелярії цензуровану німцями поштову картку з Києва, в якій особисто незнаний мені ще тоді проф. Окіншевич інформував мене, що бажає приїхати до Галичини і просив допомогти йому та його дружині одержати дозвіл німецької адміністрації на їх приїзд до Львова.

Я добре знав проф. Окіншевича з його праць, друкованих у Києві Українською Академією Наук, які торкалися вибраної мною наукової дисципліни — історії українського права. Від тривалого часу я цікавився цією історією і на Львівському університеті готував докторську працю з цієї ділянки. Очевидно, я негайно вжив потрібних заходів, щоб сповнити бажання проф. Окіншевича, і швидко переслав йому потрібний дозвіл на прибуття до Львова. Незабаром після цього ми з дружиною мали приємність вітати дорогого гостя з України.

Невідомі й нелегкі до передбачення є людські шляхи. Зустріч зі знаменитим знавцем історії українського права, статті, а то й книги якого я не лише студював, але й використовував при підготовці свого докторату, була для мене неначе подарунком неба. Професор Окіншевич жив якийсь час у нашому домі, присвячуючи багато часу на спільні дискусії та особливо на відвідування і працю в багатих на українські джерела львівських архівах. Проте незабаром проф. Окіншевич перенісся до Станиславова і тільки інколи відвідував Львів.

Наші шляхи у дальшій мандрівці воєнного та післявоєнного часу знову сходилися. Це були Прага, Мюнхен, Вашингтон. У Мюнхені покійний вже сьогодні проф. Окіншевич викладав історію українського права на Українському Вільному Університеті та написав декілька підручників з історії права. Останні довгі роки своєї життєвої мандрівки Лев Окіншевич прожив у Вашингтоні, як високо цінений урядовець Бібліотеки Конгресу США й автор низки статей з ділянки бібліографії. Славної пам'яті проф. Окіншевич був хресним батьком моєї молодшої доньки Христини, і ми з дружиною і дочками нескромно вважали його членом нашої родини.

Ще задовго до своєї смерті професор Окіншевич здобув визнання найкращого історика державного права України, зокрема, доби Гетьманщини 16–18 століть. Усі його праці мають високу ціну в українській історичній літературі, а деякі з них, як двотомник "Центральні Установи України–Гетьманщини 17–18 ст.ст.", "Генеральна Старшина на Лівобережній Україні 17–18 в.в.", "Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства" й їх перероблене англomовне видання "Ukrainian Society and Government 1648–1781", стали класичними. З трудом зібрана й неповна бібліографія друкованих праць покійного автора перейшла сотню назв мимо цього, що час його наукової продукції був надміру короткий.

В цьому вступному слові до споминів Льва Окіншевича я хочу торкнутися лише короткої характеристики життєвого шляху вченого та його наукового доробку, не повторюючи, зокрема, матеріалу, який представлений в його споминах. На підставі цього, ще тоді не друкованого, манускрипту та інших матеріалів у свій час я підготував більш детальну розповідь про життєвий шлях професора Окіншевича, що друкувалася в "Українському історику" і як окрема відбитка в працях Українського Вільного Університету, де також наведена зібрана мною бібліографія праць вченого. Таким чином усіх зацікавлених у більш детальному вивченні

праць Льва Окіншевича та студіями в галузі історії українського права я відсилаю до цих публікацій*.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЛЬВА ОКІНШЕВИЧА

За все своє майже 83-літнє життя (7.02.1898–7.11.1980) Лев Окіншевич тільки 18 з половиною років мав змогу присвятити науково-дослідній праці: 12 років, як науковий співробітник Української Академії Наук в Києві (1921–1933), 4 роки в Українському Вільному Університеті в Празі й Мюнхені (1944–1949) та два з половиною роки, як стипендіст Фундації Форда в межах "Дослідного проекту над ССР" в Нью-Йорку (осінь 1951 — весна 1954)** Щоб доповнити ці трагічні числа й дати, додамо, що він кругло 39 років провів в Україні, а майже 44 в чужині й до того останні десять років життя пройшли у безнадійній боротьбі з невиліковною Паркінсоною недугою, яку він неначе успадкував від свого улюбленого учителя, академіка Миколи Василенка. Без зайвої спекуляції можна уявити собі, яку багату спадщину залишив би проф. Окіншевич, провівши цілий свій зрілий вік на науковій роботі й до того в Україні. Адже свої найцінніші твори він написав у Києві між 24 і 32 роками свого життя!

Проф. Окіншевич був людиною замкнутою в собі, маломовною й не любив говорити про себе й своє минуле. Можливо, був таким зроду, а може став таким внаслідок свого нелегкого життя. Якщо мовчанка, як кажуть на Заході, це золото, то в советах, де пройшло молоде життя Професора, вона часто рятувала життя, або бодай свободу. Без сумніву, в замкнутості його грала чималу ролю трагедія із загибеллю його єдиної дитини, сина Гліба. Народжений 1921 року й дуже талановитий, в часі вибуху війни Гліб був студентом Ленінградської політехніки й загинув там в часі об-

* Падох Ярослав. Лев Окіншевич — видатний історик державного права України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. (1898–1980). — УВУ *Varia* 29. Нью-Йорк–Мюнхен, 1985, 40 с.

** Research Program on the U.S.S.R. East European Fund., Inc., New York.

логи й великого голоду. Не маючи точних вісток про нього, проф.Окіншевич до самого кінця свого життя вірив, що він живе. Це, мабуть, збільшило його мовчазливість й бажання оставатися в тіні*. Професор відмовився від публічного відзначення його вісьмидесятиліття й просив пождати із публікацією статті про нього до його смерті. Але був, здається, вдоволений, коли Наукове Товариство ім.Шевченка й його Правнича комісія, в якій він раніше погодився головувати, разом із Товариством Українських Правників у США влаштували в Нью-Йорку наукову конференцію з нагоди появи його англomовної книжки (згаданої раніше), та для відзначення його 80-річчя. Та все ж просив автора цих рядків, який читав доповідь про нього, не друкувати її за його життя. Із цих причин джерела до його біографії дуже обмежені, за що не треба винуватити ні НТШ, ні інші наукові установи.

Та все ж таки повелося придбати основні відомості про проф.Окіншевича, але аж після його смерті. В його архіві, який буде переданий НТШ, знаходяться три короткі автобіографії Л.Окіншевича, а саме: фотокопія однієї чотиристорінкової, писаної його рукою, доведена до 1949 р., написана українською мовою. Другий подібний власноручно написаний "Короткий життєпис" має дату 18 лютого 1952р. й поміщений тільки на одній сторінці. Третій життєпис, надрукований машинкою в англійській мові "Куррікулум віте", має дві сторінки й не має дати, доведений до 1954р. Він згадує в ньому свою тимчасову працю в Бібліотеці Конгресу й підкреслює своє знання бібліотекарства й чужих мов. Майже без сумніву цей життєпис написано 1954р. і він був призначений для управи тієї бібліотеки, з метою одержати постійну працю, що по довшім часі і сталося. Дуже речева біографічна вістка про проф.Окіншевича була надрукована в "Інформаційнім Бюлетені" Бібліотеки Конгресу, з дня 10-го березня 1969р.**

* Мабуть, тому на Заході вживав криптонімів, про що буде мова згодом.

** Library of Congress. Information Bulletin, Vol. 28, No. 10, з 10 березня 1969р., — Р. 134.

Вона подавала основні інформації про свого службовця, який після повних 15-ти років, з 28 лютого 1969р. відійшов на пенсію. Під цією друкованою довідкою проф.Окіншевич власною рукою подав інформацію про свої дві англomовні бібліографічні публікації, а саме двотомник "Latin America in Soviet Writings" (1966) і "U.S. History and Historiography in Post-War Soviet Writings 1945-1970" (1976).

Найціннішим джерелом відомостей про життя й творчість проф.Окіншевича є безумовно пропоновані увазі українського читача спомини, які мають теж свою не просту історію. Лев Окіншевич зібрався до списування цих споминів неохоче, під тиском приятелів, які здавна намовляли його списати історію Комісії для дослідів історії західньо-руського й українського права, яка існувала в межах Всеукраїнської Академії Наук у Києві й якої секретарем впродовж семи років він був. Коли це не повелося, натиск пішов у напрямі списання цієї історії бодай у вигляді споминів. Професор відмовлявся й від цього, мотивуючи свою відмову недугою, яка вже починала надобре мучити його, похилим віком та браком сил. Та все ж на наполегливі настоювання взявся за писання споминів з виразною вимогою, що вони будуть опубліковані тільки після його смерти.

До виконання обіцянки професор узявся щойно наприкінці 1977р. Перші три сторінки були написані на його старій машинці, а наступні на новій, електричній, дуже чулій, після того, як його руки і пальці настільки послабли внаслідок недуги, що він міг писати тільки двома пальцями лівої руки й то тільки під дуже легким натиском. З кінцем 1978р. він написав 51 сторінку, у 1979 около 80, а в наступнім році машинопис дійшов до 103 сторінок і перервався на півреченні. Дружина професора, пані Віра Окіншевич, подала, що він писав майже до смерти та й то тільки одним пальцем. Повільність у писанні була наслідком поступу недуги Паркінсона й ще раніше мозкового удару.

Спомини доведені, на жаль, тільки до 1938р. Перервалися на повороті професора з Казахстану й плянах

повернутися до Смоленська, після однорічної праці в В'язьмі. Але те, що подано про раніший час, зокрема дванадцять років праці в УАН (1921—1933), має велику історичну вартість.

З біографічних нотаток, усних споминів, зафіксованих друзями, та інших матеріалів дальші життєві перипетії вченого вирисовуються наступним чином. Втративши роботу у В'язьмі, Л.Окіншевич повернувся жити разом з родиною до Смоленська, де до самого початку війни працював юрисконсультом. У зв'язку з німецьким наступом у 1941р. Лев Окіншевич був евакуйований зі Смоленська до Ростова над Доном, де його 1 вересня мобілізовано. 11 вересня був узятий в полон німцями, які негайно звільнили всіх полонених, котрі не були в уніформах. Сталося це в районі Яготина на Полтавщині.

Пробравшись пішки до Києва наприкінці вересня, став працювати як юрисконсультант у Миській управі, якою згодом був іменований професором і деканом правничого факультету відновленого Університету. Та німецька влада закрила університет, а Миська управа звільнила його в листопаді з роботи. В пригоді став проф.Штепа, який прийняв його до праці в газеті "Нове Українське Слово", до відділу науки і техніки. По кількох місяцях добровільно залишив працю й став співробітником Науково-дослідного інституту краєзнавства в Києві. В другій половині 1943 року евакуювався разом з іншими науковцями на Захід. Коротко перебував у Львові, а одержавши посаду в Миській бібліотеці в Станиславові, виїхав туди, де не затримався довго. Звідти знову повернувся до Львова, де був зарахований до урядовців правничого відділу Українського Центрального Комітету. Зі Львова еміграційний шлях проклався йому до Криниці і далі до Німеччини, де короткий час перебував у таборі Гайдельбрек на Горішнім Шлеську, звідки, за допомогою рідні своєї матері, як чеський репатріант, виїхав до Чехословаччини до місцевості Усті над Орлиці. Переїхавши на якийсь час до Праги, дістав у половині листопада 1944р. посаду в Музеї Визвольної Боротьби і водночас

став лектором на Українськiм Вiльнiм Унiверситетi. В квітнi 1945р. перед самою евакуацiєю до Баварiї, був обраний звичайним професором УВУ. Пiсля переїзду до Нiмеччини жив у таборi Д.П. в Регенсбурзi, в американськiй окупацiйнiй зонi, доїжджаючи до Мюнхену на виклади в УВУ, в якому був обраний деканом Правничого факультету.

В червнi 1949 р. проф. Окiншевич емигрував до США, де осiв у Нью-Йорку. Першi роки працював як фiзичний робiтник (що було майже без винятку удiлом цiлої українськiй повоевної емиграцiї) в Ленкос Гилл Меморiал Госпiтал оф Квинс, чистильником. В серединi 1951р. пощастило йому одержати науково-дослiдчу працю, пов'язану з Колумбiйським унiверситетом, у спецiальному "Дослiдчому проєктi над СССР", що діяв на кошт Фундацiї Форда. На цiй посадi, яка дала змогу пiсля довгої проволочки повернутися до майже нормальнiй науковiй працi, Л. Окiншевич перебував до закiнчення того Проєкту, до кiнця лютого 1954р. Вiд 1-го березня того ж року вiн став на працю в Бiблiотецi Конгресу в Вашингтонi, яко каталогiст i перекладач. На цiй працi провiв повних 15 рокiв аж до вiдходу на пенсiю з днем 28 лютого 1969р. З того часу аж до смертi 7 листопада 1980р., проживав i безнастанно боровся з невилiкувальною недугою в своєму доми в Гиллкрест Гиллс, мерилендського штату разом зi своєю другою дружиною Вiрою й пiд її невилущою опiкою*

Для доповнення загального життєпису Льва Окiншевича не зайвим буде пригадати його формальну кар'єру, як науковця, дослiдника й педагога. Хронологiчно першим формальним досягненням його на науковому полi було заангажування в 1921р. головою Комiсiї iсторiї українського права, академиком М.Василенком, на повноправного члена тiєї Комiсiї, яка в

* Вiра Окiншевич є донькою о. Авксентiя Назаркевича, православного священика на Волини, та Танасiї Антонiвни Павлович, доньки митрофорного священика тiєї ж Церкви. Замужня вперше за Михайлом Мироненком, науковим співробітником УАН, який загинув у 30-х роках. З покійним професором одружилася в Регенсбурзі в лiтi 1945 р.

анналах нашої науки, зокрема науки історії українського права, записалася як одна з найбільш працьовитих і успішних установ Української Академії Наук. Це тим маркантніше, що члени тієї Комісії, за виїнятом голови і секретаря, були неоплачувані. Членом Комісії став Окіншевич на своєму 23-му році життя. Рік після запрошення до Комісії тайним голосуванням його обрано її неодмінним секретарем. Віддав він цей пост в 1929 р. після прийняття посту завідувача Видавництвом УАН.

Високим відзначенням була трирічна аспірантура при Науково-дослідчій кафедрі історії України, головою якої був М. Грушевський (1925-28), а після її закінчення включення його до аналогічної кафедри, очолюваної академіком Д. Багалієм.

Не менш помітним постом, що його запропоновано Л.Окіншевичеві в 1931р., була посада заступника секретаря Соціально-економічного Відділу УАН, яку після перших зустрічей з НКВД і переслухань у нього відібрано. У 1933р. був іменований професором Ніженського педагогічного інституту.

На еміграції в Празі був обраний звичайним професором Українського Вільного Університету й дійсним членом Українського Історично-філологічного Товариства. Згодом, у Мюнхені, був обраний дійсним членом Наукового товариства ім.Шевченка, а Правничий факультет УВУ обирав його повторно своїм деканом. В США став дійсним членом Української Вільної Академії Наук і Українського Історичного Товариства. Також був іменований дійсним членом Білоруського Інституту Науки й Мистецтва. В листі до проф. Б.Крупницького з дня 6-го липня 1951р. Л.Окіншевич згадує, що йому пропонували головуство Білоруської Академії Наук (тобто згаданого Інституту), від чого він відмовився. З 1975р. до смерті був головою відновленої на еміграції традиційної Правничої Комісії, яка існує при ІФ Секції НТШ й намагається, між іншим, продовжувати студії історії українського права. Запрошення Українського Наукового Інституту Гарвардського університету викладати історію українського права в

характері "професора-гостя" в осені 1970, із-за прогресування недуги він здійснити не зміг.

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ПРАЦІ Й ДОСЯГНЕНЬ

Щоб дати огляд праці й досягнень проф. Окіншевича в дуже занедбаній царині науки історії українського права, слід згадати головні проблеми, що їх треба було розв'язати, передовсім проблему відділення українського права від права її сусідів, головно російського, тобто проблему його відрусифікування. В загальному існувала проблема дослідження права двох пізніших епох українського права: литовсько-руської й козацько-гетьманської і зв'язання його з більш дослідженим правом попередньої, княжої, доби. Важливою була проблема утворення повного курсу історії українського права й вишколення когорти його дослідників і викладачів на сподіваних правничих факультетах високих шкіл в Україні.

Ці проблеми були відомі проф. Окіншевичеві, секретареві окремої Комісії, яка мала ними зайнятися. Це виявляють ним же готовані й друковані в "Працях" тієї Комісії звідомлення й протоколи з роботи Комісії, члени якої стали до праці, що була в той час найбільш потрібною. На долю Л. Окіншевича випало зайнятися студіями права доби, яка була найближчою до сучасної, зразу державної, згодом півдержавної, доби України-Гетьманщини, зокрема ж її державним правом. В низці джерельних праць він дослідив устрій української держави, створеної після повстання Хмельницького, а зокрема монографічно опрацював її центральні державні установи. Відсилаючи зацікавлених читачів до бібліографії, наведеної у згаданій моїй праці про Л. Окіншевича, треба згадати бодай найважливіші позиції, що відносяться до поданої теми, а саме: "Рада Старшинська на Гетьманщині" (1924); "Генеральна Старшина на Лівобережній Україні 17-18 в.в." (1926); "Центральні Установи України-Гетьманщини 17-18 ст.ст."; Ч.1: "Генеральна Рада"; Ч.2: "Рада Старшини" (1929-30); "Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині 17-18 ст.ст." (1948); "Український Гетьманат 17 ст., як форма державного ладу" (1948). Додати б до цих

монографій ще "Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства" (1947, 2-ге видання 1954) і їх справлене видання англійською мовою "Ukrainian Society and Government 1648-1781" — останню книжку автора.

Щоб виявити непересічну вартість цих та інших не згаданих праць Л. Окіншевича, мабуть, корисно буде подати опінію найкращого тодішнього історика українського права, акад. М. Василенка, поміщену в передмові до шостого випуску "Праць", в якому, між іншим, була надрукована одна з поданих вище робіт Окіншевича. Даючи огляд цієї праці, він так оцінив методу досліду і його оригінальність: "Як дослід юридичний, його написано на підставі догматичної аналізи юридичних даних, що дають матеріали. Але автор вносить певні корективи в свою юридичну методу. Він має на оці не тільки статику, а й динаміку інституту, його зростання та занепад. Звертає також увагу на соціальне значіння інституту і присвячує цьому питанню відповідні розділи своєї праці. Перед Л.О.Окіншевичем ніхто з дослідників не порушував питання про Генеральну Раду в цілому, не досліджував її, як окремих інститут. Л.О.Окіншевич перший на підставі великого, — що сам же він зібрав і дослідив, — друкованого й архівного матеріалу, обробив цю тему і його студія займе, без сумніву, відповідне місце в науковій літературі і поставленням теми і її виконанням. Дослідивши Генеральну раду, як установу з її певною компетенцією, автор порівнює Раду з аналогічним інститутом у інших народів. Аналізуючи її, як юридичний інститут, Л. О. Окіншевич робить висновок, що "з Генеральної Ради був виразний державний орган, установа юридична, в розумінні цього слова".

Повне й сумлінне використання літератури та джерел, стисла юридична аналіза кожного правового інституту, а водночас історичне тло і дослідження динаміки

* Василенко Микола. Передмова// Праці Комісії для вивчення зах.-руського та українського права..., вип.6, .- С. IX

розвитку інституту, а далі порівняння з подібними інститутами інших народів і систем правних, тобто вжиття історично—юридично—порівняльної методи, а при цьому солідність і прецизність вислову та відповідальність за кожний висновок і сливе кожне слово, це головна прикмета наукових творів проф. Окіншевича, які поставили його поруч найкращих дослідників історії нашого давнього права.

В своїх працях Окіншевич виявив багато новаторства. До зацитованої авторитетної оцінки його дослідчої методи долучується його вимога нової періодизації історії українського права. Традиційна тридібна, а після останніх визвольних змагань, чотиридібна періодизація історії України, а за нею й історії українського права, не відповідає вимогам Окіншевича. Спираючись на пропорованій ним (подібно, як у Львові вимагав цього проф. Дністрянський) соціологічній методи дослідження правних норм, він відкидав стосування традиційної схеми історії України до історії права й пропонував: доби Княжу, чи земську, Литовсько—руську і Козацьку замінити добами, спертими не на загальну політичну долю українського народу, чи на його найвизначніші пам'ятки права (доби "Руської Правди", "Литовського Статуту" й "Прав, по котрих судиться український нарід"), а на соціально—економічний стан і розвиток населення і то на ширшому світовому тлі. Він пропонував для історії нашого права такі періоди: 1. початковий чи дофеодальний (до 10 століття); 2. феодальний з поділом на доби: а) раннього феодалізму (10—13 ст.); б) розвиненого феодалізму (14— половина 16 ст.); в) станової держави (16—19 ст.), поділеної на три доби: а) України під Польщею (1569—1648), б) Гетьманської України (1648—1781) і в) України під Росією і Австрією* За цією періодизацією і появилася його остання англомовна книжка**.

* Окіншевич Лев. Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства. 2—ге вид.— Український Вільний Університет. Мюнхен, 1954.— С. 11—15.

** Okinshevich Leo. Ukrainian Society and Government 1648—1781.— Ukrainian Free University, Munich, 1978.— 145 p.

Згадати б при цьому, що Окіншевич, як редактор відділу "право", в першій, статейній "Енциклопедії Українознавства", також пропонував свою періодизацію*.

А все ж цікаво відзначити, що Окіншевич у своїм раннім огляді стану й перспектив науки історії українського права з 1927р.** "для вигоди викладання"*** розклав матеріал за традиційним ладом, за п'ятьма періодами: 1. князівсько-земським, 2. литовським, 3. польським, 4. гетьманським і 5. імператорським, покликаючись при цьому на авторитет М. Драгоманова. А в своєму підручнику історії державного права "доби станового суспільства"****, хоч опертому на своїй змінній схемі, він присвятив три четвертини книжки добі України-Гетьманщини, підкреслюючи цим посередньо значення стосованої досі в історії українського права періодизації. А втім ним редагований правничий відділ статейної частини "Енциклопедії Українознавства" зберігає цю періодизацію.

Повертаючись до його пропозиції, треба до неї поставитися критично, зокрема щодо дослідів власне державного права, яке у величезній мірі залежить від політичного положення даної землі чи населення. Вже куди легше було би прийняти цю пропозицію для інших ділянок права, напр., права приватного, яке у великій мірі керується неполітичними категоріями й навіть при зміні політичного положення, звичайно, виявляє помітний консерватизм. Що й казати про народне, звичаєве право, сперте на віковій практиці, яке інколи живе й стосується всупереч новій політичній адміністрації побіч, або проти нею накиненого права.

Мав свій окремий погляд Окіншевич також на предмет історії українського права. Даючи своїм

* Енциклопедія Українознавства. Статейна частина, ЕУ-1. - Мюнхен; Нью-Йорк, 1949-52. - Т. 2. - С. 632.

** Окіншевич Лев. Наука історії українського права. Право державне // Україна, кн. I-II. - ВУАН, Київ, 1927. - С. 105-130.

*** Там же. - С. 106.

**** Окіншевич Л. Лекції...

студентам в УВУ дефініцію свого предмету навчання, визначив історію українського права, як "дослідження постання і розвитку відносин і правил поведження в суспільних організованих союзах, що їх на протязі своєї історії творив українській нарід на опанованій ним території"^{*}. Цим він відійшов від погляду автора першого, на жаль, незакінченого підручника цього предмету, Миколи Чубатого, в якого дефініції є мова про історію правових норм "серед українського народу"^{**}. Дефініція Окіншевича видається вірнішою, бо, як за княжої доби, так у часі Гетьманщини в склад української держави входили також етнічно чужі території. Для заощадження місця обмежимося тут до зауваження, що в питанні визначення предмету дисципліни історії українського права грають ролю також право, накинене українському народові чужими окупаційними державами, та питання українського звичаєвого права. У цікавій дискусії на цю тему, крім Окіншевича та Чубатого^{***}, взяв участь також акад. Оникій Малиновський, який вимагав, щоб курс історії українського права обнімав також чуже право, прийняте українським народом або йому накинене, й щоб тому назва обговорюваної дисципліни була "історія права українського народу", а не "історія українського права"^{****}. При цьому до речі буде згадати статтю того самого автора п.н. "Треба вивчати і знати історію українського права"^{*****}.

* Там же. — С.5.

** Чубатий Микола. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. 4-те вид. — Український Вільний Університет, Мюнхен, 1976. — С. 3.

*** Дивись також: Gegenstand der Geschichte des ukrainischen Rechtes//Contributions a l'Histoire de Ukraine au VII-e Congress International des Sciences Historiques.—Варшава, 1933.— С. 326–330.

**** Малиновський Оникій. Курс історії права українського народу// Праці Комісії..., вип.3, Збірник Соц.—Економ. Відділу УВАН, ч.12.— Київ, 1927. — С. 394.

***** Малиновський О. Треба вивчати і знати історію українського права.— Червоне Право, ч.15/16.— Харків, 1928.— С.767–770.

Між завданнями, що їх поставила собі Комісія українського права, було *утворення повного систематичного курсу історії того права*. Цьому завданню присвятив Окіншевич багато часу й труду. Його трирічна аспірантура при дослідчій кафедрі М. Грушевського дала йому солідну підготову для написання такого курсу. Розпочав він від історії державного права й перед розгромом ВУАН мав її уже готовою. Можливо, що не поспішав з її друком і з поширенням на інші ділянки тому, що курс загальної історії українського права готував М. Василенко*.

Потребу й актуальність такого курсу підкреслила поява двох частин "Лекцій по історії українського права" проф. Ростислава Лашенка**, які Окіншевич, не зважаючи на гостру критику, дуже щиро привітав, як першу ластівку творення самостійної науки українського права. Додати б, що Окіншевич дивним чином не знав про раніший, також незакінчений, курс проф. М. Чубатого, "Огляд історії українського права" (Львів, 1921р.). В згаданій раніше статті про "Науку історії українського права. Право державне.", Окіншевич доказує самостійність історії давнього українського права, накреслює вимоги для його дослідження й підносить вимогу зготування курсу того права. Напевно не без його впливу Комісія українського права на своєму засіданні 18 червня 1927р. схвалила потребу складання такого курсу силами цілого колективу, чого, на жаль, не здійснено, хоч дискусія й нові ухвали щодо курсу не сходили з порядку нарад Комісії майже до кінця її активності. З жалем треба ствердити, що й згодом, на еміграції, проф. Окіншевич не використував уже куди менші, та все ж існуючі можливості скласти, коли не повний науковий курс, то бодай студійний

* Окіншевич Л. Наука історії... —С. 130.

** Лашенко Ростислав. Лекції по історії українського права. Частина перша: Княжа доба.— Український Вільний Університет, Прага, 1923.—149 с, та частина друга: Литовсько-польська доба.— Українське Правниче Товариство в Ч.С.Р., Прага, 1924. — 78 с.

підручник, чи то впродовж майже п'ятирічної професури на УВУ (1944–49), чи під час майже трирічної співпраці з Колумбійським університетом (1951–54), чи врешті під час 15–річної праці в Бібліотеці Конгресу (1954–69), або й після відходу на пенсію в 1969р., хоча швидко після цього він розпочав драматичне змагання за життя з невилікувальною недугою.

З великим визнанням треба відзначити *видатний педагогічний хист* професора, який проявився в його підручниках і викладах в УВУ. Серед його публікацій з київського періоду під педагогічним оглядом вирізняється згадана вище стаття "Наука історії українського права. Право державне."

Крім цієї визначної вишкільної статті й згаданого раніше університетського підручника, яким являються його "Лекції з історії українського права", проф. Окіншевич написав для УВУ також довідники "Огляд історії філософії права" ч.1* та "Вступ до науки про право і державу"*** — цей останній для вжитку Інституту заочного навчання УВУ. Усі ці довідники написані зв'язно і прозоро, що збільшує жаль за нездійсненим пляном написання повного підручника історії українського права. Згадати б при цьому запрошення з викладами на Гарвардський університет, про що було сказано вище. Якщо б цей плян був здійснений, то це дало б Окіншевичеві останню шансу для написання курсу історії українського права.

До важливіших завдань Комісії історії українського права належить плян видати Словник української правничої старовини. Ще в 1925р. Комісія обрала для цього окремих комітет, до якого ввійшли І. Черкаський, С. Борисенко, Л. Окіншевич, В. Новицький і М. Тищенко. Комітет працював разом із Українським Центральним Архівом Давніх Актів. Праця поступала швидко: з

* Окіншевич Л. Огляд історії філософії права, Частина перша.— УВУ, Мюнхен, 1948.—130 с.

** Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу. 9 лекцій в 10 зшитках.— Інститут Заочного Навчання при УВУ, Мюнхен, 1949.—160 с. Циклостиль.

кінцем того року було 1500 карток, в листопаді 1926 — понад 7000, а в половині 1927 — понад 10000. Комісія плянувала співпрацю з Термінологічною комісією НТШ у Львові, що не вдалося здійснити, подібно як не вдалося їй закінчити праці. Після процесу СВУ праця припинилася, а зібраний матеріал пропав, не діждавшись публікації. Щасливим збігом обставин під фактичним проводом члена комісії І. Черкаського повелося ВУАН завчасу, в 1926 р. надрукувати "Російсько-український словник правничої мови" з 67000 слів.

Після першого, незвичайно продуктивного дванадцятирічного періоду праці в межах Української академії Наук у Києві (1921–1933) і пропаних років наступного дванадцятиріччя (1934–1946), проф. Окіншевич повернувся до наукової, хоч і обмеженої, праці в орбіті Українського Вільного Університету в Мюнхені, але не надовго. Наступила нова перерва після еміграції до Америки (1949) й перших двох років, переведених на фізичній праці. А й згодом, чи то в часі науково-дослідної праці в межах "Дослідного проекту над ССРСР" (1951–1954), чи впродовж 15-річної праці в Бібліотеці Конгресу у Вашингтоні (1954–1969), він повертався до історії українського права тільки випадково. Залишилося з того часу декілька статей з цієї ділянки, поміщених у "Правничому Віснику" в Нью-Йорку і в "Україні" в Парижі та низка статей в "Енциклопедії Українознавства" II (словникова частина) українською мовою. З праць у мові англійській можна згадати хіба одну про право Великого Князівства Литовського і два есеї до советської історіографії, видані у серії праць "Дослідного проекту", а крім того англломовне видання його курсу державного права Гетьманщини.

Окремо слід згадати праці з ділянки бібліографії, особливо дві, складені й видані під авспіціями Конгре-

* Російсько-український словник правничої мови (понад 67000 слів). Праця Правничо-Термінологічної Комісії при Соціально-Економічному Відділі Академії Наук. — Українська Академія Наук. Збірник Історично-Філологічного Відділу, ч.41, Головний редактор акад. А.Ю.Кримський. — Київ, 1926.

сової Бібліотеки, а саме "Latin America in Soviet Writings" у двох томах (1966) і "U.S. History and Historiography in Post-War Writings, 1945-1970" (1976).

* * *

Маючи певне відношення до праць та кола наукових зацікавлень професора Окіншевича, а також щастя спілкуватися з ним протягом майже чотирьох десятиріч, ми хотіли у вищенаведених рядках стисло охарактеризувати працю та життєвий шлях цієї видатної особистості, що зайняла помітне місце в українському правознавстві. Спомини Льва Окіншевича, безумовно краще від усяких сторонніх оцінок представляють цю видатну людину, її шляхотні змагання у науковій праці хоча й протягом дуже короткого та драматичного часу на Україні. Вартість цих коротких біографічних записів автора безсумнівна і буде корисною для сучасного молодого покоління в Україні, якому випав унікальний шанс після десятиліть червоного російського тоталітаризму будувати нову Українську Державу.

Спомини Льва Окіншевича, які друкуються вперше, зрозуміло, призначені насамперед для українського читача, передовсім того, який цікавиться проблемами національної науки і особливо правничими студіями, що зазнали у ці тяжкі часи в Україні великого занедбання. Появі цієї книжки в Україні ми зобов'язані невсиплющої праці відродженого у Львові Наукового товариства ім. Шевченка. Я хочу, зокрема, висловити сердечну вдячність голові НТШ у Львові академікові Олегові Романіву, який радо відгукнувся на пропозицію видання короткого манускрипту споминів Льва Окіншевича, що зберігся у моєму домашньому архіві, і піднявся праці редактора цієї книжки. Її прихід до українського читача, без сумніву, ознака того, що наша земля воскресла, і в цьому нам допомагають світочі нашого минулого, до яких без сумніву належав професор історії українського права Лев Окіншевич.

Ярослав Падох
Нью-Йорк, червень 1995 року.

Дещо про себе, з самого початку

Окіншевич, Лев (Акіншевіч, Леу, у білоруських працях, Okinshevich, Leo, в англійських; частина останніх підписана Leo A. Yagesh) народжений 7 лютого (25 січня за старим стилем) 1898 року у Петербурзі. Мої батьки: Окіншевич Олександр, на той час — один з юрисконсультів Управління Північно-західних Залізниць і його дружина Лізавета, народжена Яреш. Мій батько був білорус, син сільського пароха у Гомельському повіті. Він скінчив Чернігівську гімназію і юридичний факультет Одеського університету. Моя мати була змішаного чесько-російського походження. Вона скінчила жіночу гімназію у Києві і два роки вчилася у французькій середній школі одного з католицьких жіночих конвентів в околицях Парижу. З причини тяжкої хвороби моєї матері (туберкульоз кісток, що лишив її на все дальше життя калікою) наша родина була змушена покинути Петербург і переїхати до Києва, де мій батько зайняв посаду директора південно-західного відділу одного з приватних страхових товариств.

Батька мого не стало в 1906 році. Осиротіла, очолювана хворою жінкою родина перейшла жити до батьків матері. Федір Яреш, батько моєї матері, більше 25 років викладав латинську мову в Колегії Павла Галагана¹. Слідуючого 1907 року помер мій дід. Джерелом існування стала тепер пенсія моєї бабки, заробіток моєї матері з лекцій французької мови, яку вона викладала в одній з Київських приватних жіночих гімназій, і невелика орендна плата за 30 гектарів землі, які мій дід Яреш придбав у Київському повіті. Року 1907 я вступив до початкового класу Київської приватної гімназії В. Петра. Вибір гімназії був обумовлений тим, що Петро, який був близький приятель мого діда Яреша, погодився звільнити мене від платні за навчання. Коли я був у 2-му класі, зайшли зміни у керівництві і гімназія перейшла до комітету батьків (нова назва —

Гимназия Группы Родителей). Нове керівництво продовжувало звільняти мене від платні за навчання, цього часу — зважаючи на мої добрі успіхи в навчанні.

Року 1912 я був прийнятий до складу стипендіатів Колегії Павла Галагана. Роки, проведені в Колегії, дали дуже багато для кожного з колегіатів: високий рівень викладання шкільних дисциплін, велика бібліотека, екскурсії до Петербургу і Москви, зайняття спортом... Спільне навчання і життя сприяли встановленню дружніх зв'язків на все життя. Я закінчив Колегію Павла Галагана навесні 1916 року і восени того ж року був прийнятий до складу студентів юридичного факультету Київського університету. В січні 1917 року я вступив до 2-ї Київської військової школи і в травні закінчив її з званням "прапорщика"².

Після пари місяців в запаснім полку в Симферополі я був відряджений на румунський фронт і там призначений до 134-го Феодосійського полку.

Весна 1918. Поворот з траншей на берегах Серета в Румунії до Києва.

Літо 1918. Поновлення студій на юридичному факультеті. Участь у діяльності білоруських організацій м.Києва, де я був членом контрольної комісії.

Часи громадянської війни та визвольних змагань

Як колишній старшина російської армії був примусово мобілізований різними урядами (крім уряду УНР, який звільнив мене від мобілізації на прохання білоруського консуляту як підданого Білоруської республіки) на порівняно короткий час.

1919. Одруження з Марією Савіною, яку я знав з дитинства.

1919–1920. Праця секретарем "юрчастин" Київського Совнархозу.

1920. Юридичний факультет переведено до Київського Інституту народного господарства.

Січень 1921. Випадок, що відчинив мені двері до наукової роботи. Пред Різдом 1920 року, проходячи по

вулиці біля букініста, що розклав на тротуарі свої книжки, побачив я том другий книги проф. Сергеевича "Древности русского права". Оскільки я мав у скорому часі складати іспит з історії російського права, то вирішив придбати її. Цей том був присвячений одній темі: боярській думі Московської держави. Я прочитав з великим інтересом цю талановиту працю.

На іспиті в професора М. Василенка³ запитав він мене якраз про боярську думу. Я знав про неї немало. В кінці іспиту професор висловив своє особливе задоволення і запропонував наукову працю в очолюваній ним Комісії для виучування історії західно-руського і українського права в Українській Академії Наук. Ми вирішили, що почну я працю по закінченні всіх іспитів в червні 1921 р. Останній іспит складено, залишилася тільки дипломна робота. Я прийшов до Академії Наук і був оформлений як науковий співробітник. На пропозицію академіка Василенка я мав працювати над темою про козацькі ради в Україні 17—18 вв. (генеральні і старшинські).

Вже слідуючого дня я приступив до праці, збираючи матеріал для своєї теми зі збірки "Акты, относящиеся к истории южной и западной России". Одночасно, бажаючи не бути спеціалістом одної теми, почав я, і продовжував у наступні 4 роки, працю над всією літературою з історії українського і білоруського права, а також — над тими працями з історії російського і польського права, які прямо чи посередньо могли причинитися до історії права України і Білорусі.

Серпень 1921. Народження мого сина Гліба.

Кінець 1921. Прилюдний захист дипломної праці на тему "Обрання гетьмана на Україні—Гетьманщині" і одержання диплому 1-го ступеня*.

* Всі дальші дати, що стосуються Комісії для виучування історії зах.-руського і українського права, слід звірити з моїм звітом "Десять років роботи Комісії...", що видрукований в її "Працях". Починаючи історію моєї 12-ти річної праці в Академії Наук, я повинен застерігти від враження, що найбільша активність моя була поза комісією. На ділі я в першу чергу був науковим співробітником Комісії, істориком українського права і більшу частину свого часу віддавав науковій праці.

1922. Внаслідок проведеної грошової реформи Академія Наук одержала обмежену кількість посад, оплачуваних у твердій валюті. Наша комісія одержала одну таку посаду (крім голови). Було домовлено, що цей штатний співробітник має в той же час виконувати обов'язки секретаря Комісії.

В інших установах Академії ці нові штатні посади були заміщені по виборі їх керівників. В Комісії зах.-руського та українського права акад. Василенко передав ці справи на рішення членів Комісії. Закритим голосуванням таким штатним співробітником і секретарем було обрано мене. Мушу тут сказати, що відношення з попереднім секретарем Комісії С. М. Іваницьким⁴ залишились дружні, що робить йому честь. Для мене ж це призначення забезпечувало наукову роботу на ряд років.

Секретарські обов'язки мої в основному обмежувались складанням протоколу засідань Комісії. Протоколи ці частково були надруковані в її "Працях". Дальша частина протоколів була вміщена в т.7 "Праць", що світу не побачив.

Для своєї теми (яку я поширив виучуванням тої соціальної верстви, яка робила козацьку раду старшини органом станового представництва, верстви знатного військового товариства) я збирав матеріали зі многотомних збірок друкованих актів. На пораду акад. Василенка я переглянув многотомну збірку з копії архівних матеріалів Судієнка в бібліотеці Київського університету. Можливість поширити матеріал для моєї теми дали відрядження до позакиївських архівів. Скільки пам'ятаю, я чотири рази їздив до Москви, де, кожний раз на два місяці, працював в архіві колишніх російських міністерств юстиції і закордонних справ, що у 20-х роках звався "Древлехранилищем РСФСР". Відбув я також відрядження до архівів Харкова, Полтави і Чернігова.

На базі цих матеріалів, друкованих і архівних, були виготовлені три більших монографії та ряд статей в "Працях" Комісії і в інших виданнях. Монографії були присвячені темам про генеральну раду на гетьманщині

(надрукована у випуску 6-му "Праць"), про раду старшини (надрукована як вип. 8-й "Праць") та про значне військове товариство, яка світ побачила лише у 1947р. (як т. 148 "Записок НТШ").

Я з задоволенням згадую ці роки праці Комісії історії зах.-руського та українського права. Це пояснюється атмосферою толерантності, що її вносив голова Комісії акад. Василенко. Це вело до дружньої співпраці її членів. Я не пригадую жодного суперництва, неприязні і непорозумінь. Як наслідок, історія цієї Комісії є історія її праць. І досягнень, а не, як це часто буває, історією боротьби різних груп і суперництва поміж окремими її членами.

Профспілкова праця і "Молода Академія"

У 1923 чи 1924 році одного дня до мене підійшов проф. О. К. Дорошкевич⁵, якого я до цього часу не знав, і, від імені "ініціативної групи", запропонував виставити свою кандидатуру до членів льокалю профспілки робітників освіти в Академії наук. Треба сказати, що до кінця 20-х років влада не вмшувалася в обрання цих низових профспілкових органів, і це створювало можливість конкуренції поміж окремими персонами і групами. В данім разі "ініціативна група" хотіла використати льокаль профспілки як базу для своєї культурної і громадської роботи.

Я дав свою згоду. Пізніше я дізнався, що моя кандидатура мала репрезентувати неукраїнську частину кадрів академії (коло 1/3 колективу). З цих кадрів намагалися вибрати більш прихильну до української справи людину.

Спеціальна ситуація склалася в 1924 р. Це був час арешту акад. Василенка, попереднього слідства, судового процесу "Центра Действий" і кількох місяців ув'язнення після вироку.

Ми, члени Комісії, намагалися продовжити її працю. Засідання комісії регулярно відбувалося кожного тижня. Дуже часто присутніх було лише три особи: крім мене, як штатного секретаря, постійно відвідували

засідання С. Борисенюк і І. Черкаський. Останній і головував на засіданнях.

Вибори пройшли успішно і список, очолюваний популярним О. Дорошкевичем, одержав більшу частину голосів. При розподілі обов'язків поміж членами мені було доручено обов'язки секретаря нового "місцевкому". Ці обов'язки я виконував протягом двох чи трьох каденцій. Сферою цих обов'язків були переважно справи організаційного характеру. Позитивною стороною цієї праці було також те, що я пізнав багатьох членів академічного колективу, і, в свою чергу, став відомим багатьом з них. Потім вони двічі обирали мене на голову бюро академічного льокалю Секції наукових робітників тієї ж спілки робітників освіти.

Головою "Місцевкому" і його "Культкомісії" був проф. О. К. Дорошкевич. Під його керівництвом "Культкомісія" стала важливим чинником культурного життя м. Києва. На її вечірках українські письменники читали свої твори, літературні критики виступали з оглядами літературних творів, літературні угруповання завзято відстоювали принципи і засади своїх напрямків і позицій.

Одного дня через кілька місяців після обрання нового "Місцевкому" Дорошкевич запросив мене до себе, сказавши що в його хаті зберуться кілька його приятелів. Прийшовши того вечора до нього, побачив я близько 15 людей, частину яких я знав по Академії. Збори не мали характеру організованого засідання; скоріше це був рід бесіди.

Це і були збори "Молодої Академії", як називали цю групу на процесі "Спілки Визволення України"⁶. "Молода Академія" ніби була філіалом цієї спілки. Про те, що наша група була філіалом "СВУ", я, що кілька років брав участь в її зборах, нічого не знав і певний, що це неправда. Та і саму назву "Молода Академія" я ніколи не чув. Говорили про збори "профсоюзного активу", чи про "Збори 16-ти".

Участь в "Зборах 16-ти" брали академіки М. Кравчук⁷ і Гольман (після їх обрання до Академії). Її душею був проф. О. К. Дорошкевич, людина кипучої енергії і

Академік Микола Василенко (в центрі) серед своїх співробітників після звільнення з арешту і ув'язнення в справі уявного "Центру Дій". В першому ряду зліва Лев Окіншевич (кінець 1924 р.)

*Данило Заболотний
(1866-1929)*

*Овксентій Корчак-
Чепурківський (1854-1947)*

великого організаційного таланту. Впливовий голос мали проф. О. Ю. Гермайзе⁸, Пастернак — директор Всенародної бібліотеки України і С. М. Іваницький—Василенко — історик українського права і секретар Київського бюро Секції наукових робітників. Далі: історики О. І. Баранович і М. Ткаченко; ботаніки Д. Зеров⁹ і Оксіюк, філолог В. Дем'янчук¹⁰, я не пригадую решти членів.

Нечасті збори здебільшого відбувалися в кабінеті проф. Підгаєцького.

Напрямок, і тільки про напрямок можна говорити, маючи на увазі такий організаційно не оформлений гурток, відбивав свідомість того, що Академія Наук все більше стоїть під загрозою конфлікту з владою і, в разі конфлікту, під загрозою розгрому. Запобігти цьому, думалося, можна шляхом хоч часткового включення Академії у процес індустріалізації країни і "будівництва соціалізму".

Об'єктивно ця позиція була прорадянська, дарма що виходила вона не з симпатії до радянської влади, а з побоювання негативних наслідків конфлікту з нею.

Тепер, оцінюючи позиції і діяльність цього гуртка, я думаю, що його члени не усвідомлювали собі тотальності диктатури комуністичної партії, яка виключала будь-яку ініціативу, діяльність і організації поза нею. Розгром Академії також був не уникнений.

Єдиною акцією, що її можна було б розглядати як протирадянську, було складання і розповсюдження протесту після самогубства етнографа Д. Щербаківського¹¹.

Текст протесту був складений О. Ю. Гермайзе. Він був зачитаний на "Зборах профактиву", тут же підписаний присутніми. Потім зібрано ще коло 50, скільки пригадую, підписів.

Акцією, що виходила за межі Академії Наук, було відвоювання від російської групи в середині 20-х років Бюро Київської секції наукових робітників освіти. За пару тижнів до перевиборів бюро Місцевком Академії Наук став центром мобілізації українських сил київських високих шкіл і науково-дослідних установ. Ви-

бори пройшли успішно. Іваницький—Василенко став секретарем бюро, а Дорошкевич зміг розгорнути культурно—освітню роботу в клубі секції.

"Збори профактиву" припинили своє існування в 1928 році. На процесі "Спілки Визволення України" три його члени фігурували як підсудні (Гермайзе, Пастернак і Підгаєцький), а сам наш гурток був названий "Молодою Академією", що ніби була філією "СВУ". Треба було чекати на арешт її членів. Один із членів — Василь Дем'янчук, справді був арештований невдовзі після процесу "СВУ" і засланий до концентраційного табору, де і загинув. Але інші члени гуртка репресовані не були. Один із них — Іваницький—Василенко, був навіть призначений на секретаря Президії Академії наук, впливову посаду, що передавала в його руки керівництво поточними справами цієї установи.

Як видно, влада сама не вірила в вигаданий "філіал Спілки Визволення України".

Аспірантура в Науково—дослідчій кафедрі історії України М.С.Грушевського: 1925—1928

Одного дня, — думаю, що це було напочатку 1925 року, — у вестибюлі Академії Наук до мене підійшов академік М. С. Грушевський¹². Моє "знайомство" з ним до того обмежувалося тим, що на зустрічній вечірці, влаштованій льокалем Спілки освіти в гонор його повернення до Києва, він, обходячи всіх присутніх, подав і мені руку.

Він сказав, що в керованій ним Науково—дослідчій кафедрі історії України, в додаток до прийнятих в кінці 1924 року аспірантів, будуть нові стипендії для нових аспірантів. Він пропонує таку стипендію мені. Він додав, що вже говорив про цю пропозицію з акад. М. П. Василенком і той дав свою згоду.

Я одразу погодився і подякував йому. Це, звичайно, поліпшувало матеріальне становище та давало змогу підвищити свою кваліфікацію під керівництвом великого вченого. М. П. Василенко підтвердив, що нічого не має проти моєї додаткової праці. На жаль, керівництва

великого вченого я не здобув. Скільки пригадую, розмова в вестибюлі академії була єдиною розмовою з акад. М. Грушевським.

Голова катедри не керував працею аспірантів, таке керівництво здійснювали члени катедри. Моїм керівником був проф. Олександр Грушевський¹³, брат голови катедри. Кілька разів на рік я докладав йому про свою працю і слухав його поради. Рекомендовану для аспірантів літературу з історії України я простудіював ще до вступу до катедри. За час мого перебування аспірантом катедри було влаштовано два курси лекцій для аспірантів. Один курс провадив проф. О. Гермайзе. Він був присвячений філософії марксизму. Другий курс лекцій про техніку збирання архівних матеріалів для дослідної роботи вів проф. П. Клименко.

Одвідуючи засідання катедри, почував я себе ніби в іншому світі, порівнюючи до Комісії акад. Василенка. Там з першого дня я був прийнятий, як рівний серед рівних, і почував себе серед друзів. Така атмосфера людських відносин залежала від голови Комісії, який був ніби старшим і поважним другом її членів.

В катедрі академіка Грушевського атмосфера була інша. Щоправда, частково це залежало від того, що з неї була не так дослідницька, як навчальна установа. Важив так само той факт, що добір аспірантів не цілком залежав від Грушевського. Проти його волі йому довелося прийняти до аспірантів 3-х учнів проф. О. Оглоблина¹⁴. Один із них (Камінський) був членом комуністичної партії, другий (Краченко) був бувший член компартії і бувший голова Радомисльської Чека. Присутність таких людей безумовно важила на стилі відносин, що набирав формальний характер. Прикладом, справоздання про працю на нечастих засіданнях катедри подавалися за суворо додержуваним порядком. Перше слово завжди мав, — поки жив, — старий Федір Щербина¹⁵, за ним ішов Олександр Грушевський, Гермайзе і Клименко. Далі його здобували, — вже за абеткою, — наукові співробітники катедри; за ними слово здобували аспіранти першого року, другого і третього років.

Мені ніколи не було ясно, чому проф. Грушевський прийняв мене до своєї катедри. Рівно ж до цього часу не можу я зрозуміти, чим наприкінці мого перебування в катедрі викликав я неласку голови катедри. По закінченні трьох років аспірантури мав я бути переведений до наукових співробітників катедри. Для цього мав я прилюдно захистити дослідчу працю. За дозволом академіка М. Василенка для цієї мети я взяв свою монографію "Генеральна рада на Гетьманщині", що була надрукована в "Працях" Комісії Василенка. Одного дня до мене в Академії прийшов проф. О. Гермайзе, з яким у мене були дружні відносини. Він сказав, що М. С. Грушевський доручив йому переказати мені його ультимативну пропозицію. Я маю погодитися на перехід до науково-дослідчої катедри акад. Д. Багалія¹⁶, який згоджується прийняти мене до складу своєї катедри, і в тім разі моя праця буде апробована. В противнім разі праця буде визнана незадовільною. Я відразу погодився. Незабаром відбувся прилюдний захист моєї праці, і вона була апробована. В журналі "Україна" була вміщена інформація про цей захист. Більше того, акад. М. Грушевський просив М. Василенка дозволити видати 200 примірників відбитки моєї праці під маркою Науково-дослідчої катедри історії України.

Дозвіл було дано, і таке видання вийшло в світ. Небіжчик В. В. Міяківський¹⁷ казав мені, що УВАН¹⁸ мала нагоду придбати примірник цього видання. (До речі, це був третій варіант її видання. Перший — це частина випуску 6-го "Праць" комісії для виучування історії зах.-руського та українського права; вдруге 200 примірників її відбитки було видано як частину праці "Центральні установи України-Гетьманщини 17-18 вв.").

Я справді не знаю, чим я викликав незадоволення М. С. Грушевського. Не виключаю, що причиною могло бути охолодження відносин між Грушевським і Василенком. В той час М. Грушевський провадив завзяту боротьбу з членами управи Академії А. Кримським і С. Єфремовим¹⁹. На зборах Спільного Зібрання Академії

М. Василенко підтримав управу. Можливо, що в зв'язку з тим я, як близький співробітник Василенка, виглядав тепер як "представник ворожих сил" в катедрі. Може були якісь інші причини".

Будь-що-будь принципово невірною, неприпустимо ставити оцінку наукової праці в залежність від ставлення до її автора.

Моє числення науковим співробітником Науково-дослідчої катедри акад. Д. Багалія у Харкові було у наступні роки чисто номінальне.

Спроба здобути посаду викладача історії українського права

Скільки пригадую, доцентура з історії українського права була становлена на правничому факультеті Київського інституту народного господарства в рік закінчення моєї аспірантури. Був оголошений конкурс і я вирішив подати аплікацію. Крім мене свою кандидатуру виставив С. Борисенок. Шанси були нерівні. С. Борисенок, народжений від білоруських батьків, був старший від мене на 8 років. Він закінчив юридичний факультет Київського університету і був залишений на 3 роки як професорський стипендіат. Він був знаний всім членам професорської колегії. Його кваліфікація була безсумнівна. Протиставити я міг тільки більшу науково-дослідчу активність.

Акад. Василенко зберігав сувору нейтральність.

Відбулися вибори, і Борисенок був обраний переважною більшістю голосів.

Як до обрання, так і після нього мої особисті відносини з ним були відносинами теплої дружби.

* Коли я спитав Гермайзе, що говорив йому Грушевський, він відповів: "М.Грушевський сказав, що ви чужий". Це могло значити "не українець", але могло значити і "василенківець". Нарешті могло в сукупності і те і друге значити. Нема чого і казати, що погроза не пропустити мою працю була цілком зайва. Не уявляю собі, як я б міг залишитися у катедрі проти волі її керівника. Практично я також не втрачав нічого: в обох катедрах, і у Грушевського і у Багалія, посади наукових співробітників не були платні.

Білоруські зв'язки

Не дивлячись на працю в українському оточенні, в якому я був трактований як свій і рівний, і все більше зацікавлення своєю темою, яка належала до історії українського права, я не забував про країну свого батька і почував обов'язок допомогти її національному відродженню. Я систематично працював над виучуванням білоруської мови і вдосконаленням свого знання її. Ці заняття дали мені можливість хоч щось дати для білоруської науки.

З 1925 року я співробітничав у білоруському літературно-науковому журналі "Полимя". В цьому журналі була надрукована моя розвідка "Козацтво на Білорусі". Вона викликала зацікавлення не дивлячись на те, що збудована була на друкованих (але до того часу не використаних) матеріалах. В "Полимі" ж були надруковані кілька моїх менших статей і кілька рецензій на українські видання, що торкалися Білорусі.

Одночасно з тим в українських журналах "Червоний шлях" і "Україна" я вмістив кілька рецензій на білоруські видання. В "Червоному шляху" була надрукована моя стаття "Творча путь Ціши Гартного", присвячена ювілею З. Жилиновича, білоруського письменника, першого голови Ради Народних Комісарів Білорусі, а в час написання статті завідувача Державного Видавництва Білорусі і редактора "Полимя". Підписав я ці статті "Л. Вороних", українізованою формою прізвища моєї бабки, матері мого батька.

Десь коло 1928 року одного дня, прийшовши з Академії до дому, застав я нотатку Жилиновича, в якій він писав, що проїздом є в Києві і хотів би бачити київського співробітника його часопису. Другого дня я відвідав його в готелі і пару годин ми провели в цікавій для мене бесіді про поточні проблеми білоруського культурного життя.

Під час моїх 3-х чи 4-х поїздок до Мінську мав я нагоду зустрічатися з класиками білоруської літера-

тури Янкою Купалою і Якубом Коласом²⁰. До Купали мене привів Янка Марук, секретар "Полимя", член Комітету комсомолу і патріот Білорусі.

Це відвідання Купали було через кілька місяців після виходу його з в'язниці, де він пробував покінчити життя самогубством. Будучи в нього, відчував я глибоку трагедію цієї світлої людини, національного пророка, "білоруського Шевченка", що йому довелося жити і творити в сувору і жорстоку епоху пролетарської революції.

Якуба Коласа я відвідав "напів-офіціальним" порядком. Це було на початку 30-х років, коли академік М. Кравчук і я (він від Спільного Зібрання Академії, я від колективу співробітників ВУАН, як голова академічного льокалю Секції наукових робітників) приїхали, як представники Української Академії Наук для підписання договору на "соціалістичне змагання" поміж Академіями наук. Під час нашого перебування в Мінську запросив нас Якуб Колас, що був членом управи Білоруської Академії Наук, до себе на вечірку. Прийшовши до нього, застали кількох інших представників білоруського культурного світу. Серед них з особливим інтересом приглядався я до Я. Льосика, активного діяча білоруського національного відродження.

В цей приїзд довелося нам побачити і В. Ластовського, провідного білоруського вченого, автора монографії з історії білоруського друку і колишнього голови уряду Білоруської Демократичної Республіки, що на свою погибель повернувся з еміграції до БССР. Нас запросили відвідати етнографічний музей, де Ластовський в цей час працював науковим співробітником. Показував нам музей його директор, молода людина, небілоруського типу. В процесі огляду експонатів музею Ластовський підійшов до нас і хотів вступити в розмову, але був брутально відсторонений директором музею.

Під час моїх приїздів до Мінську нав'язав я контакт з білоруськими істориками З. Даугялло, В. Друщущем, Бурдзейком і Т. Забелою і був гостинно прийнятий

ними. Тодора Забелу я знав з Києва, де він був активним членом білоруського студентського гуртка "Зорка", а потім Київської білоруської організації.

З приємністю також згадую свої зустрічі з С. Некрашевічем, Віце-президентом Білоруської Академії Наук.

Некрашевіч не раз ставив питання про бажаність мого переїзду до Мінську і викладання історії білоруського права в Білоруськім Державнім Університеті. Очевидно такі пропозиції стали відомі ректорові університету проф. В. Пічеті. Коли одного разу я зустрівся з ним у Академії Наук, він запросив мене до себе на обід. За пляшкою червоного вина він одверто поставив справу з викладанням історії білоруського права. Він казав, що йому доводиться жити на два дома, бо його родина живе в Москві, і це вимагає додаткових видатків. Для цього він хоче зберегти платню за ректорство, викладання історії Білорусі на історичному факультеті і історії білоруського права на правничому факультеті. Я запевнив його, що не претендую на заняття місця.

Пічета казав мені, що він пише історію Білорусі у 4-х томах. Перший том був складений, і я був одним з його рецензентів на доручення Державного Видавництва Білорусі. Том цей був переважно присвячений білоруській археології донорманського періоду. Я гаряче вітав цю фундаментальну працю.

Під час моїх відряджень до Москви, працюючи в "Древлехранилище", — так у 1920-х роках звалися сполучені архіви російських міністерств юстиції і закордонних справ, — бачив я не раз нові матеріали до теми про козацтво на Білорусі за часів Хмельниччини. Особливо багато їх було в фондах Разряду (приказу, що у Московській державі 17 в. видав військовими справами) і, чомусь, Сибірського Приказу. Ці матеріали давали дещо до центральної теми про Білоруський полк, але більше характеризували діяльність партизанських з'єднань на території Вітебщини, Смоленщини і Рославщини, в ряді випадків координовану з акцією Білоруського полку.

Я занотував собі вказівки на ці документи в реєстрах архівних фондів.

Будучи в Мінську на початку 30-х років, я запропонував Білоруській Академії Наук написати ширшу монографію про козацтво на Білорусі за часів Хмельниччини і додати до неї том архівних матеріалів.

Сконтактувавши свої справи з Державним Видавництвом Білорусі, вони погодилися. Була складена умова, в якій видавництво зобов'язалося взяти на себе сплату внесків за переписку матеріалів.

Цю переписку я доручив сестрам Шуйським, досвідченим переписчицям московського архіву. За кілька місяців, по закінченні праці над своєю монографією "Знатне Військове Товариство на Україні—Гетьманщині", я упорядкував том московських архівних матеріалів і почав писати працю про білоруське козацтво. Але написано було тільки 3 перших розділи. Дальша праця переривалася в зв'язку з моїм відходом із Української Академії Наук. На початку Другої світової війни ці матеріали загинули в Смоленську.

Завідування видавництвом Української Академії Наук

Кінець 1920-х років приніс багато змін у СРСР. Багато змін було і в УАН. Її віце-президент Сергій Єфремов фігурував як підсудний на процесі Спілки Визволення України. УАН тепер мала нову управу, очолювану академіком Заболотним²¹. До складу її прийшов ряд нових членів, в тому числі були і комуністи: Скрипник²² і Шліхтер²³. Впливову позицію в Академії зайняла новозаснована Катедра марксизму—ленінізму.

Три члени "Молодої Академії" фігурували як підсудні на процесі Спілки Визволення України (Гермайзе, Пастернак, Підгаєцький), сама наша група була названа філіалом СВУ. Можна було чекати репресій. Група припинила існування.

Але безпосередньо після процесу СВУ арештів членів його "філіалу" не було. Виключенням був тільки арешт і заслання мого доброго приятеля Василя Де-

***Дмитро Зеров
(1895-1971)***

***Олександр Дорошкевич
(1889-1946)***

***Дмитро Багалій
(1857-1932)***

***Осип Гермаїзе
(1892-1958)***

***Наталія Полонська-
Василенко (1884-1973)***

***Ярослав Падох
(нар. 1908 р.)***

м'янчука. Натомість інший член "Молодої Академії", Сергій Іваницький—Василенко був призначений на впливову посаду Секретаря Президії УАН. Беручи до уваги старший вік Президента Академії Заболотного і неодмінного секретаря Корчака—Чепурківського²⁴ та їхню неохоту до адміністративно—господарської діяльності, позиція Іваницького—Василенка була дуже впливова.

Одного дня в 1929 році він спитав мене, чи не бажав би я зайняти посаду завідувача Видавництвом УАН замість арештованого і засланого Левченка. Я дав свою згоду. За прийняття пропозиції говорило бажання сполучити наукову працю з живою практичною роботою. Важило також питання додаткової оплати. Платня наукових співробітників УАН була низька, і переважна більшість їх сполучала працю в Академії з викладанням у вищих навчальних школах.

Завідував я видавництвом, поєднуючи цю працю з науковою роботою, два з половиною роки. Довелося, правда, передати обов'язки секретаря Комісії зах.—руського і українського права В. Гришкові. Але, загалом, наукова активність моя в ці роки не зменшувалася. Пишучи про свою працю у видавництві УАН, хочу я спеціально торкнутися двох тем.

Том 7. Чергова книжка праць Комісії для виучування історії західно—руського та українського права була, очевидно, здана до друку до процесу СВУ, інакше було б безнадійно починати її друк, знаючи, що книжка буде заборонена. Справа в тому, що згідно з ненаписаним, але суворо додержуваним правилом, особи, визнані "ворогами советської влади", перестають існувати. В томі 7—му таких "ворогів" було двох: проф. М. Слабченко²⁵ і директор Вінницької філії Все—народної Бібліотеки України Отаманівський²⁶.

Розуміючи безнадійність видання тому 7—го, я намагався зберегти його "до кращих часів". Для цього перед тим, як надіслати видруковану книжку до "Главліту", — советського цензурового управління, — я взяв з друкарні два примірники її.

Це могло погано скінчитися, коли б це стало відомо представникам влади. Але в данім разі я діяв як спеціаліст, що не хотів допустити до втрати цінних дослідів з цього факту.

На щастя, все обійшлося добре. Один з примірників я лишив у себе, другий передав М. Василенку. Мій примірник загинув у 1941 році під час пожежі у Смоленську. На жаль, п.проф. Н. Полонська-Василенко²⁷, відіжджаючи з Києва в 1943 році, не взяла з собою том 7-ий. Мені вона потім казала, що за її відомостями бібліотека її чоловіка і її була взята до бібліотеки Академії Наук. Хотілося б вірити, що там він не був помічений і "збережеться до кращих часів". Але, звичайно, шанси на те невеликі.

Центральне місце в томі 7-му займала монографія М. Є. Слабченка про Генеральний суд Гетьманщини. Велика (розміром 160 сторінок), ця праця, на мою думку, була найліпшим твором цього вченого. Під час обговорення її на засіданнях Комісії вона здобула однудушну позитивну оцінку.

Пройшло багато років, і я не пам'ятаю всього змісту збірника. Серед тих праць, що вдержались у пам'яті, пригадую статтю М. Максимейка, члена-кореспондента УАН про коротку редакцію "Руської Правди", де він дуже переконливо, на мій погляд, доводив Новгородське походження цього юридичного пам'ятника (саме його короткої частини).

"Руська Правда" ж була предметом другої статті збірника. Про закупів писав російський історик права Аргунов.

Цьому ж періодові була присвячена контрверсійна праця В. І. Новицького про "Руську Землю", в якій він доводив, що географічний і політичний термін вживаний був тільки до терену Київської, Переяславської і частини Чернігівської земель.

Моя пам'ять не зберегла назви і предмету праці С. Борисенка. Здається, він торкався історії адвокатури в Великому Князівстві Литовському.

Стаття Отаманівського містила інформацію про документи Вінницького магістрату.

В книзі був друкований ряд рецензій. Вона теж містила протоколи засідань комісії за пару років. Зокрема, у протоколах була подана інформація про дискусію концепції "Руської Землі" у праці В. І. Новицького, а також дебати про назву комісії, академіки Василенко і Малиновський захищали термін "західно-руський", Борисенко, Черкаський і Окіншевич були проти нього.

На жаль, доводиться писати, чого не було в томі 7-му. Ця потреба постала в зв'язку з твердженням у "Енциклопедії Українознавства" під гаслом "Сосенко Петро", що праця його про каптурові суди на Правобережній Україні була надрукована в томі 7-му "Праць" Комісії. Це абсолютно невірно. Скільки я знаю, тема про каптурові суди не була п. П. Сосенком закінчена. Вона не доповідалася на засіданнях Комісії. І, як видавець збірника, я краще за інших проінформований про його зміст. Здогадка автора гасла необгрунтована і невірна. Праці про каптурові суди в томі 7-му не було.

Архів Галицької Армії²⁸. В короткім часі після призначення мене завідувати видавництвом ВУАН советські газети подали вістку про те, що у Всесоюзній Академії Наук знайдено нелегально перехований архів Російського Тимчасового Уряду 1917 року. У той день, коли я, як звичайно у другій частині дня, прийшов до видавництва, котре містилося у будинку колишньої "Міністерської" жіночої гімназії на кол. Терещенківській вулиці, до мене підійшов зі стурбованим обличчям бухгалтер Воронін. Воронін був типом глибоко відданого роботі співробітника, що працював у видавництві з дня заснування його. Він спитав мене, чи я чув про події у Всесоюзній Академії Наук і сказав, що аналогічна ситуація може створитися і в нас. "Великі шухляди, що стоять у коридорі, про які ми сказали вам, що вони містять нерозповсюжені видання академії, в дійсності наповнені документами Галицької Армії, що їх Левченко і його попередники переховували з наказу старої управи ВУАН".

Це був грім з ясного неба. Ситуація нечекано стала небезпечною для всіх, хто був пов'язаний з перехову-

ванням архіву. Можна було чекати, за умов того часу, хвилі арештів, заслань і розстрілів. Мені самому навряд чи вдалося б довести свою непричетність до не-легальної перехови.

Але треба було діяти, бо попереджені подіям у Ленінграді, представники влади могли кожної години розпочати перевірки ВУАН.

З тяжким серцем, передчуваючи велику біду, я пішов до свого начальника, секретаря управи С.М.Іваницького—Василенка. Він також був вражений несподіваною бідою і небезпекою і одразу пішов до сусіднього з його кімнатою кабінету Президента ВУАН академіка Заболотного. Пробув він там не більше, як 10 хвилин. Повернувшись, він сказав: "Старий каже: "Це великий злочин нищити цінні історичні матеріали. Але ще більший злочин був би, як би ми видали людей на розстріл. Наказую вам з Окіншевичем негайно знищити цей архів".

Повертався я з Іваницьким—Василенком та Терещенківську вулицю, кажучи по-англійськи, "with mixed feelings". Мене жахала участь в "геростратівським" акті нищення цінних історичних документів. Розумів я також, що коли нищення архіву було б відкрите, учасникам цього акту не минути розстрілу.

З другого боку, якщо б архів потрапив до НКВД, він би все рівно залишився недосяжним для українських дослідників. І тим, що переховували його, загрожувала сувора кара.

Але, зрештою, у мене особисто, вибору не було. Я не міг зрадити Президента Академії, так що прийняв рішення знищити документи.

З Вороніним ми радились про найкращий спосіб ліквідації архіву. Він сказав, що не можемо спалити документів без відома і допомоги служника (янітора) будинку, котрого звали, на російський зразок, Дімітрієм, який і жив у будинку. Він сказав, що це гарна людина, на яку можна покластися. Я підтвердив цю думку. Кілька років перед тим на зборах білоруської громади м.Києва я підійшов до Романа, служника при канцелярії Колегії Павла Галагана, якого вихованці

Колегії дуже поважали, і він познайомив мене з своєю дружиною і братом, служником при канцелярії "Міністерської" жіночої гімназії. Це і був "Дімітрій". Коли ми покликали його і розповіли йому про справу з архівом, він одразу згодився допомогти нам.

Після п'ятої години, коли інші співробітники видавництва пішли додому, ми відкрили скриньки з документами і стали палити їх у грубках для опалювання приміщення. Цих грубок було дві, і ми з Іваницьким-Василенком тільки приглядалися до процесу спалення документів. Швидко Воронін, який боявся, що наші жінки можуть непокоїтися і викликати підозріння, запропонував нам з Іваницьким-Василенком іти додому. Так і зробили. По дорозі я зайшов до дружини Вороніна і заспокоїв її.

На слідуючий день я прийшов зранку до видавництва. Шухляди, як раніше, стояли зачинені у коридорі. Але вони вже були пусті. Та виразні сліди спалення документів були на подвір'ї будинку у вигляді численних шматочків попелу. Ми дуже непокоїлись, що хтось із секретних співробітників НКВД помітить їх і повідомить владу. На щастя, цього не сталося.

Так загинув архів Галицької Армії. Теперішньому поколінню, навіть тим, що живуть в ССРСР, навіть їм дивними здадуться побоювання Заболотного, що передбачав тяжкі репресії за переховування незголошеного владі архіву. Однак, у ті часи вони були зовсім реальні. Це був час терору, що залив країну кров'ю тисяч її ліпших синів.

Завідував я видавництвом трохи більше 2 років. Все більше керівництво переходило до рук комуністів. Одного дня мене викликав Камишан, новий секретар нового об'єднаного відділу, який заступив колишні 1 і 3 відділи Академії. Він сказав, що вирішено, щоб видавництвом завідував член партії, а мене призначено на його (Камишана) заступника.

Видавництво я передав Володимирі Зубрицькому, тихій і скромній людині. Однак, моє ставлення до нього одразу змінилося коли він сказав, що він був відомий як Володя Зубрицький. Я пригадав тисячі плякатів на

вулицях Києва і газетні статті про 7-річного хлопчика Володю Зубрицького, який на протязі пару хвилин вирішував найскладніші математичні проблеми. Було це ще до Першої світової війни. Виявилось, що розумове напруження не пройшло даром, і Володя потрапив на кілька років до шпиталю нервових недуг. Коли він вийшов звідти, починати освіту вже було пізно.

Сумні останні роки в Академії. "Полонена наука"

Становище у ВУАН на початку 30-х років різко змінилося. Багато співробітників було арештовано і заслано, багато було вичищено і звільнено. Замість них до Академії прийшло багато партійців. Нова катедра марксизму-ленінізму з її численними партійними аспірантами стала домінантною установою Академії. За таких умов усе більше ставало ясным, що настановлення "Молодої Академії" і таких академіків, як Заболотний і Корчак-Чепурківський, задовільнити вимогу участі у "будівництві соціалізму" і одночасно зберегти дослідчу роботу, розпочату у 20-х роках, себе не виправдали. Такі настановлення не враховували того, що вирішення пропорції поміж студентами, які мали метою розвиток української (чи білоруської) культури, і працями по "будівництву соціалізму", буде належати тим, хто має реальну владу. Реальну владу мала комуністична партія. Певна її частина в національних республіках були прихильниками національного відродження свого народу. Але такі "національно-свідомі" комуністи завжди були меншістю в партії. Більшість належала до людей, не зацікавлених у національному розвитку і часто йому ворожих. Початок 30-х років був часом, коли національні комуністи втратили свій вплив; більша частина їх закінчила своє життя в'язнями советських концентраційних таборів. Владу в національних республіках забирали люди байдужі, а часто і ворожі, до розвитку національних культур. Цей процес і в цей саме час проходив і в українській Академії Наук. І він відбивався на працях

кожної академічної установи. Неминуче поставало питання, "яку користь має дати для будівництва соціалізму така установа". В результаті багато з установ історично-філологічного і соціально-економічного відділів були приречені на закриття.

"Що корисного для соціалізму може дати діяльність Комісії для виучування історії українського права?" Уявляю собі обговорення такого питання на зборах партійного комітету Академії і розумію, що відповідь могла бути тільки негативна.

Але спинено роботу таких установ було не одразу. Комуністичні керівники Академії намагалися використати персонал академічних установ в ідеологічній боротьбі проти націоналістичних ідей. Протистояти цій акції було небезпечно і фактично неможливо.

В процесі цієї акції і мені довелося написати статті про націоналістичні позиції в працях М. Грушевського і М. Слабченка. Пропозицію, вірніше вимогу, написати ці статті я одержав від Козубовського, на той час секретаря партійного осередку ВУАН. В цей час наука була в повному полоні комуністичної влади і протистояти їй було неможливо.

Іншим членам Комісії історії українського права також довелося взяти участь в цій, як тоді називали, "кампанії самокритики". С. Іваницький-Василенко і С. Борисенко також були викликані до Козубовського. Перший із них одержав завдання написати про "буржуазні" позиції акад. М. Василенка; другий про ретроградні позиції школи західно-руського права, включивши до неї акад. О. Малиновського і проф. М. Максимейка.

Загальна ситуація в Академії на початку 30-х років була виключно тяжка. Це був час так званої "чистки", коли людей обруднювали на загальних зборах і потім звільняли з Академії з такими документами, що робили неможливим здобути іншу працю.

Та наукова робота комісій і інститутів Академії над темами, розпочатими у 1920-х роках, не спинялися. Не спинилась вона і в комісії для виучування історії українського права. Але тут поступово на розвиток

праці стала впливати хвороба її голови. Ця хвороба зветься "Parkinson's disease", і я на власному досвіді можу демонструвати її повільний, але неблаганний хід від часткової до повної непрацездатності. Легке на початку дріжання рук поступово посилювалося, все тяжче було нашому керівникові ходити, все більше невизрадною ставала його мова. Пригадую, що у 1932 році комісія збиралася вже не регулярно; в 1933 році засідання, мабуть, зовсім спинилося.

І в той же час у мене особисто ці роки були ніби кульмінацією моєї наукової роботи. В цей час я написав і здав до друку свою монографію про раду старшини на Гетьманщині. Вона вийшла в світ як том 8-й "Праць Комісії для виучування історії західно-руського і українського права" і окремим виданням як частина друга монографії "Центральні установи України-Гетьманщини 17-18 ст.". В кінці 1931 чи на початку 1932 була закінчена монографія "Знатне військово-товариство на Гетьманщині". Ця праця доповідалася на кількох засіданнях нашої комісії і була апробована до друку акад. М. Василенком.

Слід за тим я приступив до складання для Білоруської Академії Наук монографії про козацтво на Білорусі.

Я ніби передчував, що швидко надійде кінець моєї праці у ВУАН і що ніколи вже не буду мати таких сприятливих умов для дослідчої роботи.

Секрет же плодovitости полягав у доцільному розпорядку мого робочого дня, в свою чергу уможливленого тим, що на своїй основній посаді в Комісії зах.-руського права я не мав встановлених "урядових" годин. Якщо ж такі години були в моїй праці за сумісництвом, я завжди договорювався, щоб вони були у другій частині дня.

Свій робочий день починав я у своїй хаті, за своїм письмовим столом о 6-й годині ранку і працював 4 години до 10-ї години. Цього розпорядку я суворо додержувався, не дозволяючи жодних від нього ухилень. Якщо обставини вимагали працю перервати, я відробляв недопрацьовані години увечері або в неділю.

Праця "Знатне військове товариство" була подана до друку до Президії Соціально-економічного відділу ВУАН, але надрукована вона була значно пізніше і не в Советському Союзі. Умови тепер змінилися, і працю мали апробувати до друку кілька рецензентів, головним завданням яких було не допустити до друку "ідеологічно-шкідливих" праць. Мою монографію мали апробувати 3 рецензенти: комуністи Косошко і Козубовський і проф. О. Оглоблин. Перші два дали позитивну оцінку роботі. Вони вважали, що праця не марксистська, але збудована на інтереснім матеріалі, що може бути науково використаний майбутніми марксистськими ученими.

Затруднення вийшли з 3-м рецензентом, який за браком часу затримав перегляд моєї праці майже на рік. З професором Оглоблиним я не був знайомий, але по кількох місяцях після того, як праця була йому передана, я зайшов до нього, прохаючи прискорити розгляд. Нічого з того не вийшло, і розмова була неприємна. Працю рецензент визнав немарксистською. Враховуючи умови тих років терору і утиску, — а за рік затримки вони значно погіршилися, — я б не міг закинути рецензентові його негативну оцінку: праця була дійсно немарксистська. Інша справа з затримкою рецензії на довший час.

Зустріч з НКВД. Кінець моєї праці в ВУАН

Одного дня на початку 1932 року я, як звичайно попрацювавши вдома, пішов до Академії. Біля її дверей до мене підійшли двоє, одягнутих в цивільний одяг. Було коло 11 години ранку. Вони сказали, що вони є співробітниками НКВД (я не певний щодо тодішньої назви цієї організації: може ця назва була ГПУ; я буду вживати перший варіант) і запропонували мені йти з ними. Дивно, що, хоч я добре пам'ятаю події цього дня, я не можу згадати, як мене довели чи довели до будинку НКВД на Банковій вулиці. Далі все згадується яскраво. Ми увійшли до будинку з бокових дверей. Піднялися на другий поверх. Там мене залишили на

лавці у довгому коридорі. Було зловісно тихо. Інколи тишу переривали кроки конвоїрів, що провадили арештованих до дверей слідчих НКВД.

В коридорі я просидів коло 2-х годин. Почуття було неповторне: свідомість того, що тодішнє НКВД не було зв'язане нічим у рішенні долі своїх жертв.

Врешті 2 конвоїри підійшли до мене і проводили до кабінету одного зі слідчих. За кілька хвилин слідчий прийшов, і я зі здивуванням побачив, що я його знав. Дарма, що тепер він був у уніформі старшини військ НКВД, а перед тим я його бачив у цивільному одязі. Бачив я його у Академії Наук, де він був аспірантом катедри марксизму-ленінізму. Його прізвище було Погребінський. Це був молодий юдей, років 23-25, інтелігентний і, принаймні у першій частині нашої з ним розмови, ввічливий.

Розмова була довго, тяглася 9 годин, до пізнього вечора. Переривалася вона тільки на обід, який дали і мені.

Швидко мені стало ясно, що справа йшла про моє співробітництво з НКВД. Однак ця пропозиція була висловлена не одразу. Підготовкою до неї була розмова про моє "політичне обличчя". На моє твердження, що я лояльний громадянин советської держави, слідчий відповів, що НКВД має великі сумніви у тому. Скорше я обережний ворог її. У доказ цього він дістав доволі грубу папку з матеріалами про мене і зачитав кілька витягів з неї. Всі вони стосувалися до ситуації, коли дехто з присутніх виявляв своє критичне ставлення до советської влади, а я не чинив йому відпору. Тепер мені дається можливість довести своє лояльне і прихильне ставлення до советської влади.

Після того, як я відмовився підписати свою згоду на секретне співробітництво з НКВД, почалося довге умовляння "подумати" про наслідки моєї відмови. Під час цих умовлянь слідчий перейшов з української мови, якою він володів бездоганно, на російську мову.

Загалом ці довгі години намовлянь ішли по лінії наслідків моєї згоди чи незгоди. Нагороди за згоду, покарання за відмову. Верхом можливості нагороди

була обіцянка зробити мене академіком. В даному випадку ця обіцянка не досягла своєї мети: честолюбство не належить до складу моїх бажань, і я ні на хвилинку не вірив у можливість такого раптового злету (не кажучи вже про неприйнятність ціни його).

Загрози за відмову співробітництва включали попередження, що НКВД може зруйнувати моє родинне життя. Досягти того вони можуть або переконавши мою дружину в моїй "зраді", чи підіславши до неї досвідченого спокусителя жінок. Головна погроза полягала у попередженні, що моя відмова означатиме кінець моєї наукової праці. При цьому слідчий сказав, що мета НКВД залишити на науковій праці тільки осіб, які допомагають НКВД і його праці.

Поскілки я не погоджувався на секретне співробітництво, розмова набирала більш неприємний характер, і слідчий часом підвищував голос. Образу я отримав лише у третій особі, коли почув, як слідчий, вийшовши на пару хвилин до коридору, скаржився там комусь: "Эта сволочь совсем меня измучила".

Час вже був пізній, і умовляння треба було кінчати. Слідчий поклав перед мною клаптик паперу і запропонував викласти на письмі причину мого відмовлення співробітничати з НКВД. Втомлений до краю, я не міг нічого кращого придумати, як написати: "Отказываюсь по состоянию здоровья" (Відмовляюсь в зв'язку зі станом мого здоров'я).

Напослідок слідчий сказав мені, що я від цього часу в стані війни з НКВД і швидко зрозумію всі наслідки цього. Він мав рацію.

Кінець моєї праці у ВУАН. Моє становище в Академії поволі стало змінюватися. Початком цього було звільнення з посади заступника секретаря Соціально-економічного відділу Академії.

Я не шкодував цього, бо посада ця не мала стало визначених функцій, і це робило працю неприємною. Крім того, за нових умов в Академії, коли велику роль став грати її "партосередок", становище непартійних членів адміністративного апарату Академії ускладнилось і стало поступово набирати характер аномалії, Не

допомагало й те, що відносини з Секретарем відділу, проф.Камишаном, культурним і толерантним комуністом, були добрі.

Ішов страшний 1933 рік, рік нелюдської жорстокости людини до людини. Неймовірно тяжко було бачити на вулицях вмираючих з голоду людей, тяжко було визнавати своє безсилля хоч чим—небудь допомогти їм.

В Академії Наук з кожним місяцем менше ставало її старих кадрів, наукових робітників, які у 20—х роках так багато зробили для справи національного відродження. Ішли арешти і заслання до таборів НКВД. Багато було "вчищено" з Академії з документами, з якими було тяжко знайти іншу працю.

Дехто з наукових працівників залишав Україну і переїздив до більш безпечних частин ССРСР. Так історик Антипович переїхав до Республіки Німців Поволжя, де зайняв посаду професора в місцевому Педагогічному інституті, а історик Олексій Баранович перебрався на таку ж посаду у Симферополі.

Комісія для виучування західно—руського і українського права доживала свої останні дні. За хворобою її голови вона вже не збиралася на засідання. І сама тематика її праці, беручи на увагу настановлення тодішньої влади на те, щоб залишити тільки ті науково—дослідні установи, що є потрібні для "будівництва соціалізму", в очах комуністів було не потрібною, якщо не шкідливою.

Поступово відношення до мене правлячих тепер Аакадемією кіл стало змінюватися. До цього часу я був в числі "лояльних" членів колективу; поступово мое ім'я зникло з перечислення таких членів. Натомість воно все частіше стало згадуватися в числі осіб "сумнівних".

Все ясніше стояла перспектива того, що при сліду—ючій "чистці" Академії Наук мені, як рівно і іншим членам Комісії західно—руського права, загрожує звільнення.

Після Академії: Ніжен – “Прибалхашстрой” – Вязьма...

Треба було приймати якесь рішення. Воно не було легке. Україна, де пройшли роки мого юнацтва, була ніби моєю другою батьківщиною. Академія Наук, куди я потрапив випадково, стала місцем завзятої праці і тісних товариських зв'язків. Тематика моїх робіт, не мною самим вибрана, все більше і більше мене цікавила і ніби обіцяла мені стале місце серед дослідників Гетьманщини. Відносини з моїми колегами, істориками українського права, були незмінно дружні. Ставлення до мене академіка М. Василенка, людини, “сповненої духовним світлом добра, такту і толерантності”, як я писав у своїй статті про нього, опублікованій кілька років тому, було незмінно прихильне. І все ж я відчував потребу залишити ВУАН і, поки не пізно, виїхати з Києва.

Виїхати на Білорусь, батьківщину мого батька, було першою думкою. Але ж її одразу довелося відкинути. Ситуація там у цей час була така ж, якщо не гірша, як на Україні. Пішли арешти і переслідування національних кіл...

Ранньою весною 1933 року я поїхав до Москви. Там з'явився до Комісаріату Освіти РСФСР у відділ вищих шкіл. Там поставилися до мене прихильно і запропонували посаду професора історії в педагогічних інститутах ССРСР в Уфі або у Вологді. Мене більше цікавила Уфа, але це була столиця Башкирської Автономної республіки, і там, очевидно, в цей час ішло переслідування національних сил. Тому я вибрав Вологду.

Вологда, куди я поїхав з листом від “Наркомпросу РСФСР”, зробила на мене добре враження. Північне повітря було якось особливо прозоре. Широкі вулиці з дерев'яними будовами вражали своєю тишою. На декількох перехрестях стояли перекупки з кошиками ріпи. “Наші північні яблука” — сказав мені один вологжанин.

Вологодський педагогічний інститут розмістився на березі великої річки з тотожною з містом назвою. Там я зустрівся з ректором і керівником історичного відділу і без труда домовився про умови своєї праці в інституті. Найважливіше в тодішніх умовах питання про житлове приміщення щасливо вирішилося наданням мені помешкання з двох кімнат у новозбудованому житловому будинку для персоналу інституту.

Повертався я до Києва в трохи спокійному настрою. Щоправда, жаль було кинути свою працю і своїх приятелів. Але мені було ясно, що працювати, якщо б я залишився в Києві, можна було б тільки на шкоду національній справі. Переїзд до Вологди давав надію, що там НКВД мене забуде і не буде мститися за відмову співробітництва з ними.

Повернувшись до Києва, я пішов до ВУАН і показав там лист Вологодського інституту з запрошенням до праці. Ніхто з керівництва ВУАН мене не затримував, і звільнився я з Академії без затрудування. Пару днів пішло на збори на переїзд, — покищо я їхав один, родина тимчасово залишалась у Києві, — і квиток до Вологди був у мене в кишені. У день від'їзду, — потяг відходив у вечорі, — я в останній раз пішов до ВУАН попрощатися з моїми, нечисленими вже приятелями і взяти останні папери.

У Академії мені сказали, що на мене чекає якась людина. Одвідувач виглядав людиною років 27—28. Він сказав, що його прізвище Тихий, що він є проректором Ніженського педагогічного інституту. Він приїхав спеціально бачити мене з доручення ректора Ніженського інституту Карпеки. Ректорові, по його словах, вчора дзвонив Демченко — секретар Київського Обкому КПБУ. Демченко ніби просив Карпеку запропонувати мені професорську посаду у Ніженському інституті. Робив цю пропозицію Демченко ніби від імені Центрального Комітету КПБУ і свого особисто, як члена Центрального Комітету. Мені він доручив сказати, що партія непокоїться враженням, яке може справити мій від'їзд з України за кордоном, і особливо в Західній

Україні, де, мовляв, іде широка кампанія проти утисків української науки в Советському Союзі.

Мене одразу здивувало, що таке важливе значення надавалося моїй особі, дослідникові мало відомому поза порівнюючи вузьким колом спеціалістів з історії українського права і історії України. З моїх праць тільки монографія про Ради Старшини була дискутована в рецензії В.Заїкіна в часописі "Суспільство" в Західній Україні. Та здивування не йшло так далеко, щоб я мав сумнів у правдивості турбот ЦК КПБУ з приводу мого від'їзду з України. З великим сумом я бачив зламання мого пляну врятування шляхом переїзду до Росії. Бо, хоч дивним здавалася нечекана увага до моєї особи, все ж відхилити "прохання", а фактично вимогу ЦК Української компартії за советських умов було неможливо. До того ж, навіть якщо б я не послухав їх і виїхав до Вологди, досить було Демченкові, або комусь іншому з того ЦК, подзвонити до Вологодського інституту, і мене негайно було б звільнено з посади. Отож того вечора я, з квитком до Вологди, виїхав до Ніжена.

У Ніжені я перед усім зайшов до Миколи Петровського, українського відомого історика, з яким у мене були дружні відносини. Він проінформував мене про інститут, його керівництво і його професуру. При цій нагоді просив він мене відступити йому курс історії СРСР (фактично історії Росії), а собі взяти далеко більш контроверсійний, а за умовами того часу небезпечний, курс історії України. Відмовити йому я не міг.

Пішовши до інституту, був я прийнятий ректором, прізвище якого було Карпека. Він підтвердив те, що казав мені Тихий про телефонний виклик Демченка, і запропонував мені професорську посаду в інституті з додатком, — для збільшення заробітку, — посади бібліографа при інститутській бібліотеці. Для життя відводилось мені помешкання з двох кімнат.

Мені не зосталось нічого, як дати свою згоду.

Так на короткий час став я професором Ніженського педагогічного інституту. При цій нагоді хочу сказати, що в "Енциклопедії Українознавства" в нотатці, при-

свяченій мені, помилково зазначено, ніби я був професором Ніженського інституту народної освіти. В цей час такі інститути вже не існували.

Я спочатку переїхав до Ніжена сам один, залишивши родину в Києві. Життя поволі ніби йшло задовільним шляхом. Саме місто Ніжен здавалося мені провінційним. Зате інститут справив на мене добре враження. Відчувалося, що це був храм науки зі столітньою традицією культурної праці. Особливо я радий був бачити бібліотеку: вона була багата книжками, і колекція україністики була дуже добра.

Гірше було зі студентами. Вчилися вони дуже охоче, і дисципліна на викладах була зразкова. Але підготовка їх у середній школі була дуже низька; це був час до реформи викладання і програми в советських середніх школах, яка була переведена пізніше, здається, у 1939 році.

Поволі життя в Ніжені і праця в інституті наладилися, і я мав можливість продовжувати свою розпочату монографію "Козацтво на Білорусі".

У кінці листопада моя дружина ліквідувала київське помешкання, спакувала наші речі, переслала до Ніжена і приїхала з сином до мене.

На третій день по її приїзді у мене лекції були в першій половині дня. По закінченні викладу мені сказали, що мене хоче бачити ректор.

Він зустрів мене словами: "Не мені говорити Вам, Лев Олександрович, і не Вам би слухати" і став читати мені наказ, який, за його словами, він "мав підписати". В наказі говорилося, що в наслідок недостатньої пильності адміністрації, професури і студентства до інституту проліз якийсь ("некій") Лев Окіншевич, який... і далі йшли обвинувачення. Мене обвинувачувалось у 7-ми "гріхах". Пам'ять моя зберегла 5 від них (копія наказу згоріла під час пожежі в Смоленську у 1941 році).

Перше і найтяжче обвинувачення, що я ніби в своїх лекціях виступав за незалежність України і її вихід із СРСР. Пункт 2 казав, що я був зв'язковим поміж білоруськими і українськими націоналістами. Далі ме-

не обвинувачено в тому, що свої статті про націоналістичні позиції Грушевського і Слабченка написав я з таким розрахунком, щоб, замість критики цих позицій, пропагувати і розповсюджувати їх ідеї. 4 і 5 обвинувачення закидали мені, що я в своїх лекціях прославляв Богдана Хмельницького і будував свої виклади за схемою М. Покровського.

Все це була чиста брехня. Почну з М. Покровського. В той час погляди цього советського історика, — завзятого і часто дотепного критика "буржуазної" російської історіографії, — були критиковані як "не ленінські", і я про це знав і на них не покликався. До речі, жодної схеми процесу російської історії в своїх працях Покровський, — я мав нагоду писати про це в статті про "Періодизацію російської історії", надрукованій в збірнику "Rewriting Russian History", — не виробив.

Українські гетьмани не були в цей час популярні в советській історіографії, і я рідко згадував їх імена. Іронічно тільки, що якраз Богдан Хмельницький за кілька років став улюбленим героєм советських істориків і "дослужився" до того, що його ім'ям був названий орден за військові заслуги.

Щодо пропагування ідеї Грушевського і Слабченка можу тільки сказати, що я б дуже хотів вірити, що советські чинники дійсно так думають і що в їх словах є доля правди. Як я вже казав, ті статті — сторінка з історії "полоненої" советської науки, коли відмова в їх написанні майже неминуче означала арешт, муки і заслання до таборів, з якого повертався на волю 1 з 10 засланих.

Жодним зв'язковим поміж білоруськими і українськими націоналістами я, звичайно, не був. Жодних доручень я не брав від одних до других і жодної інформації не передавав. Мої відвідини Мінську мали на меті тільки бажання не зовсім відірватися від білоруського руху. Майже нікому я не казав про ці поїздки. Термін "зв'язковий" міг би бути з натяжкою вжитий для моїх, дуже нечисленних, статей в українських і білоруських журналах про ті чи інші проблеми білоруської чи української культури. Та, звичайно,

обвинувачення мало на увазі не ці спроби культурної інформації.

Обвинувачення мене у пропагуванні незалежності України і розриву її з Советським Союзом було, річ ясна, дуже тяжким і шкідливим; воно автоматично ставило мене у категорію "ворога народу". Воно було також невірне і несправедливе. В умовах того часу на Україні пропаганда української незалежності немину-че б означала арешт і "ліквідацію", як тоді казали, того, хто таку ідею висловлював. Я не зробив би такої пропозиції просто з небажання передчасно загинути. Як білорус я вважав, що Україна має право на незалежність. Але інша річ, прилюдно ту думку я не висловлював навіть у розмовах з приятелями.

Мушу визнати, що коли говорили про мої друковані праці, частково обвинувачення мало рацію. Стаття "Наука історії українського державного права", приймаючи концепцію М. Грушевського, виразно стоїть на позиції окремішності українського історичного процесу. В працях своїх про Генеральну Раду і Ради Старшини на Україні 17–18 вв. я порівнював ці інститути з аналогічними установами інших європейських держав, включаючи російську державу. Цим підкреслювалося їх незалежність від російських державних інституцій і рівноправність з ними.

Але праці мої не були відомі поза вузьким колом істориків і істориків права, і обвинувачення виразно мало на увазі не їх.

В кінці наказу було зазначено, що мені дається 3 дні на звільнення помешкання. В моїй "трудовій книжці" було зазначено, що "копія наказу про звільнення видана професору Окіншевичу на руки". Кінчилася розмова з ректором запрошенням мене прийти цим вечором на загальні інститутські збори, де буде обмірковуватися справа мого "проникнення" до інституту. Я відмовився, і ректор сказав, що він мене розуміє.

З тяжким серцем я залишив ректорський кабінет. Було ясно, що це була помста НКВД за мою відмову співробітництва з ними. Для цієї помсти вони вибрали час, коли помста мала мене вдарити найбільш болюче:

негайно після переїзду моєї родини до Ніжена і ліквідації київського помешкання. Історія з "дзвінком Демченка" була, очевидно, вигадана НКВД з метою тримати мене в сфері догляду НКВД Української ССР.

Наказ ректора Ніженського педінституту означав зламання всіх моїх планів і надій. Та кінець наукової кар'єри не був найтяжчим наслідком наказу. В умовах сталінського терору 1930-х років наукова праця у сфері соціальних наук втрачала свій інтерес і ставала неприємною.

Далеко страшніше було питання про можливість знайти будь-яку працю, зважаючи на характеристику мене як контрреволюціонера в наказі. Страшно було також опинитися в умовах тяжкої житлової кризи на вулиці без притулку. Пригнічувала також повна неможливість, в умовах сталінських часів, оспорити наклеп.

Бідна дружина моя, яка кінчала розпаковувати наші речі, була убита несподіваною бідною, але трималася мужньо, розуміючи, що ніякого порятунку бути не може.

В той самий день ми мали двох відвідувачів. Один був не хто інший, як секретар інститутського комсомолу. Це був студент, його прізвище було Чайка. Це був дуже здібний юнак, який виразно був зацікавлений моїми лекціями. Зі слізьми в очах він казав, що має виступити цього дня на зборах проти мене від імені комсомолу. Він знає, що в закидах мені немає ні слова правди, але він примушений підтримувати ці закиди. Він просив зрозуміти його становище і пробачити йому. Я, звичайно, це і зробив.

Другий відвідувач був Микола Неонович Петровський, що прийшов до нас увечері після зборів колективу. Він розповів, що присутні на зборах різко засуджували, як тоді практикувалося, адміністрацію інституту і, "в порядку самокритики", самих себе за недостатню пильність, внаслідок чого до інституту зміг пролізти такий небезпечний ворожий "елемент", яким був я.

Це був тяжкий час у нашому житті. За два дні ми спакували речі, знайшли візника, що перевіз їх до

залізничного вокзалу, і відправили до Києва. Нам було нікуди виїхати, як до кімнати моєї матері. Але ця кімната була невелика, і ми могли взяти з собою тільки найнеобхідніші речі. Скрині з моєю бібліотекою і архівом дозволила нам поставити у неї в сараї тітка моєї дружини. Решту речей, — валізи з одягом і скрині з іншими речами, — приятель Федір Маковський перевіз до сараю Денисенка, його близького приятеля, якого і я знав як аспіранта катедри М. Грушевського. Треба сказати, що Маковський, довголітній технічний секретар льокалю профспілки Робітників Освіти в ВУАН, почувши про мої біди, одразу запропонував мені свою допомогу. З речами нашими нам не пощастило. Слідуючим ранком Денисенки повідомили через Маковського нас, що вночі двері сараю були відчинені, і всі дочиста наші речі, включаючи всі меблі, зникли. Треба сказати, що в умовах неймовірної бідности советського населення 1930-х років і відсутности краму в тодішніх крамницях втрата всіх речей була особливо тяжка. Зокрема, коли мати на увазі, що я тепер не мав жодного заробітку.

Я чекав арешту, як логічного висновку обвинувачень. Але, поки я був на волі, щось треба було робити. При ліквідації мого київського помешкання я здобув 2 тисячі рублів. Тепер ті гроші стали нам у пригоді. Але треба було діяти, поки вони не були витрачені. Було ясно, що як прихильник незалежності України, — як це виходило з запису в моїй трудовій книжці, — в Україні знайти роботу я не міг. Як "зв'язковий" поміж українськими і білоруськими націоналістами не міг я сподіватися знайти якесь заняття і в Білорусі. До того ж всі мої тамтешні знайомі і приятелі були заарештовані, заслані до таборів чи розстріляні. Єдиний шлях був їхати до Москви, не дивлячися на те, що надія знайти працю і там була мала. Але іншого нічого зробити було неможливо.

Тут треба сказати, що зносин зі своїм попереднім оточенням я майже не мав. Це було викликано тим, що коло моїх попередніх академічних приятелів, які ще були на волі, дуже зменшилося, дійшло до мінімуму.

Тих небагатьох, що залишилися, я не хотів компрометувати "зв'язками з антирадянськими елементами", до яких я тепер належав. До того ж вони нічим не могли мені допомогти. Тяжко хворого академіка Василенка я не хотів турбувати. Тільки О. К. Дорошкевич пару разів зайшов до мене. Федір Маковський приходив до мене трохи не щодня, і я з глибокою вдячністю згадую намагання цієї гарної людини якось мене втішити, чимсь допомогти.

Мабуть, це був кінець січня чи початок лютого 1934 року, як я, залишивши у своєї матері жінку і сина, виїхав до Москви. Виїхав з тяжким серцем, бо надії знайти там заняття були більш ніж непевні, але щось треба було робити.

Коло Москви, в одній із приміських осель, жили батьки жінчиного єдиного брата В'ячеслава. Це була робітнича родина, що мала власну невелику хатку. За невелику платню я мав там кімнату.

Почалося тепер "ходіння по муках". Щодня я виїздив електричкою до Москви в пошуках праці. З двох моїх "кваліфікацій", історика з дипломом про закінчення аспірантури в дослідчій кафедрі М. Грушевського і правника з дипломом юридичного факультету, — більшу надію подавала друга. Все ж я одвідав Народний Комісаріат Освіти РСФСР і Центральне Архівне Управління. В обох установах зі мною говорили ввічливо, але у праці відмовили. Не мав я успіху і по лінії своєї кваліфікації правника. Звичайно, я погоджувався і на всяку іншу працю. Я розумів, що більше надії знайти працю було в далеких від центру країни містах. Отож я зголошувався до московських контор різних будівництв на Півночі Росії, Сибіру і Казахстану.

Це шукання праці було болючим процесом. Всюди у мене вимагали показати копію наказу про моє звільнення і відмовляли в праці, не раз в дуже неприємній формі. Кілька разів я не міг примусити себе увійти до приміщення установи, де можна було сподіватися знайти працю, і, постоявши кілька часу на вулиці, відходив, проклинаючи свою нерішучість.

Час проходив. Гроші мої підходили до кінця, і нераз приходила думка про самогубство.

Але була одна надія, що підтримала мій дух. Коля Гончарко обіцяв мені зробити, що може. І від нього я поки що не мав вістей. Коля Гончарко був мій добрий приятель в дні мого навчання в Колегії Павла Галагана. Син волосного писаря—білоруса, що переїхав з родиною на українську Холмщину, Коля Гончарко був першим учнем нашої кляси і скінчив Колегію з золотим медалем. Напочатку березня 1917 року він вступив до комуністичної партії. Після громадянської війни він вчився в Інституті червоної професури і в час, про який іде мова, був професором Московського інституту народного господарства і заступником Народного комісара електричної промисловості.

Наші приятельські зв'язки піддержувалися в часи моїх відряджень до Москви для праці а архівах. Одне моє перебування в Москві збіглося з від'їздом його дружини на вакації, і Коля перетягнув мене з інтернату Будинку вчених до себе. Він мешкав тоді на "Девичьем Поле", зовсім недалеко від Архіву Міністерств Юстиції і Зовнішніх Справ, де я збирав матеріали для своїх праць.

Тепер його допомога була моєю останньою надією. І ця допомога нарешті прийшла після більш як місяця тяжких шукань праці.

Коли я за його викликом прийшов до нього, Коля Гончарко сказав мені, що він говорив про мене зі своїм приятелем Василем Івановичем Івановим, начальником будівництва мідяного комбінату на північному березі озера Балхаш, і що той погодився взяти мене на працю до юридичного відділу ("юрчасті") комбінату.

Слідуючого дня я пішов до контори—представництва "Прибалхашстрою", як звалось будівництво комбінату, і був оформлений на посаду одного із юрисконсультів "Юрчасті Прибалхашстрою".

З цим призначенням до "Прибалхашстрою" і від'їздом до Казахстану кінчається цілий період мого життя,

зв'язаний з науковою працею, і починається 8-річний період праці советським юрисконсультом.

На цім місці мушу перервати свою розповідь.

Справа в тім, що за останній час погіршилося дрожіння моїх рук, викликане Паркінсоною хворобою. Це ставить під загрозу закінчення моїх спогадів. Мені здається, що закінчення певного періоду мого життя є зручний момент, щоби ці спогади перервати та відповісти на питання, чому їх пишу (радше друкую) і чому в цій, а не в іншій формі. Мушу сказати, що рішення їх написати прийняв я не без певного вагання і трохи під тиском. Я і зараз не певний, чи мої спомини мають вартість.

Адже я аж ніяк не належу до людей, що "роблять історію", людей з "діячів", що присвятили себе досягненню певної мети і розповідають про шлях до цієї мети. Немає сумніву, що такі спогади "діячів" виправдані і корисні.

Певне виправдання мають спогади людей науки і мистецтва, що залишили за собою глибокий слід в галузі, якій присвятили вони своє життя. Мені тяжко визначити своє місце серед істориків українського права і істориків Гетьманщини, — галузей науки, яким присвячено більшість моїх друкованих праць. Адже вони залишилися мало відомі і не викликали ширшого відгуку. Моя більша і найважливіша, на мою думку, праця про Ради старшини, наприклад, навіть не згадана в замітці про цю установу в "Енциклопедії Українознавства".

Нарешті, життя деяких, навіть невидатних, людей ставило їх в позицію свідків історичного значення подій, про які вони можуть сказати щось нове і дотепер невідоме. Моє життя мене в такі позиції не ставило.

Через це я відхилив усі поради і пропозиції писати спомини і зараз не певний, що ці спомини варті уваги. Рішальним фактором зрештою були настоювання професора д-ра Я. Падоха²⁹, людини, від якої я бачив багато добра. Відмовити йому було тяжко.

Однак дещо може виправдати мої спомини: це вигоди історії.

Наприклад, моя розповідь про покарання мене органами НКВД за відмову співробітництва з ними. Також — труднощі зі знаходженням праці після звільнення з Ніженського інституту. Вони наочно показують тяжке положення людей праці в державі, де та держава є єдиним працедавцем.

Історія мого звільнення з професорської посади на основі цілком фальшивих обвинувачень характеризує стиль і життя доби сталінської диктатури.

Історія загибелі архіву Галицької Армії може бути також корисна для українських істориків. Вона може дещо сказати про настрої і позиції людей 20-х і 30-х років. Коли справа йшла про спасіння своїх людей, тоді і президент Академії Заболотний і такий радянський активіст, яким був Іваницький-Василенко, і скромний білоруський служник, ризикуючи своїм життям у випадку викриття, знаходили своє місце в акції рятунку.

Мені хочеться думати, що розповідь про такі події і явища може дечим прислужитися для історії.

Лишається відповісти на питання про мову цих споминів. Це спеціальна проблема людини, в моїй позиції. Тут треба врахувати змішане походження, визнання себе білорусом в пам'ять батька, ніколи постійно не живучи на Білорусі (за винятком кінця 1930-х і початку 1940-х років, коли я проживав у включеному до РСФСР Смоленську). Впливи російської культури, до якої я ніколи вороже не ставився, були міцні і в родині і в школі. Україна, де пройшла значна частина мого життя, була ніби моєю другою батьківщиною і предметом моїх дослідчих праць. Я щиро симпатизував боротьбі за українське національне відродження. Нарешті, не можу забути ще одної своєї "другої батьківщини", США, де я по мірі своїх сил і можливостей намагався взяти участь в науковій праці.

Зрештою питання про мову довелося вирішувати на підставі міркувань практичного характеру. З тих міркувань виходячи, російська мова, хоч вона в разі публікації, могла збільшити число можливих читачів, була б непридатна, оскільки мої праці були не в російській мові і переважно торкалися історії україн-

ського права, предмету для російського читача мало цікавого. Відтак і доля автора цих праць в його очах має невелике значення. Моє місце в американській науці також не помітне, чому сприяє і той факт, що добра частина з них підписана не моїм ім'ям, а псевдонімом "Leo A. Yagresh". Я маю тут на увазі мою монографію про советський арбітраж і ряд статей про советську історіографію. Це був доробок двох з половиною років дослідчої роботи в "Research Project on the U.S.S.R.". Проблеми, що торкаються національних "меншостей" ССРСР, для яких мої спомини мали б дати матеріал, мало, на жаль, цікавлять американського читача.

Мені дуже гірко вилучати себе як автора споминів у білоруській мові. Але мені ясно, що я не маю права, зробивши так мало для білоруської справи, претендувати на увагу білоруського читача. Вони мали б хіба показати, як справедливність цієї (білоруської) справи викликала до неї симпатії в напівбілоруса, що народився в Росії і прожив молоді роки в Україні. Але це, звичайно, не є достатнім резонансом для писання споминів.

Українська мова в цьому разі виглядає найбільш придатною. І не тільки тому, що українська сторона виказала найбільше зацікавлення в написанні моїх споминів в особі проф. д-ра Ярослава Падоха, голови Наукового товариства ім. Шевченка в США. Рішаче значення має той факт, що більшість моїх праць присвячена історії українського права, та що і організаційно, як співробітник Української Академії Наук, я був зв'язаний з українською наукою.

Думаю, що мої спомини дещо дають для історії Української Академії Наук. Нарешті, я хочу сподіватися, що для українського громадянства вони можуть засвідчити: деякі люди іншої національності, — такі як я, як росіянка Н. Полонська-Василенко, як юдей О. Гермайзе, і багато інших, дещо зробили для української науки, а відтак для цілої справи українського відродження.

"Прибалхашстрой"... Я їхав до Казахстану, — це був, очевидно, початок березня 1934 року, — з почуттям полегшення на душі. Правда, шкода було розлучатися з наукою, якій я віддав 12 років завзятої роботи, повернутися до неї ніби не було жодної надії. Але ця безнадійність повернення була ясна мені одразу після звільнення з Ніженського педагогічного інституту. Натомість почуття радісного полегшення викликала думка, що скінчилися безнадійні пошуки праці. Було ясно також, що при тодішній політичній ситуації вільні досліді з галузі соціальних наук були неможливі. На Україні і Білорусі могли вестися тільки такі "дослідження", що були на шкоду справі національного відродження.

Протягом порівнюючи довгої подорожі потягом я з інтересом приглядався до нової для мене країни. Вражали безкінечні безлюдні степові простори, вкриті купками торішньої пожовтілої трави. Потім навесні, казали мені мої співрозмовники, ця трава зазеленіє і степ вкриється квітками червоного маку. Але цей прояв воскреслого життя триватиме недовго. Безжале існе казахстанське сонце швидко зб'є його, і степ знов здобуде свій звичайний невеселий вид.

Приїхавши до Алма-Ати, я з'явився до представництва "Прибалхашстрою". Там мені сказали, що тимчасом сполучення з будівництвом немає, і треба чекати, поки озеро Балхаш звільниться від льоду. Представництво займало цілий квартал і мало кілька будинків-гуртожитків для робітників, що чекали на відкриття сполучення. Мене примістили у будинку для інженерно-технічного персоналу і службовців.

Алма-Ата, адміністративний центр Казахстану, одне з гарніших міст, які я бачив у своєму житті. Лежить воно біля підніжжя містичних Тянь-Шанських гір. Ці гори завжди, навіть у найгарячіші дні казахстанського літа, до половини вкриті снігом. Дещо подібні до них Скелясті Гори у США. Але Скелясті Гори Америки не мають того величного, що гори Тянь-Шаню. Тянь-Шань у гарячі літні дні, якщо вітер дме з його боку, тобто зі сходу, значне полегшення Алма-Атинському

місту. Він же обдарував місто невеличкою річкою з одного зі своїх льодовиків. Ця річка, коли підходить до міста, перехоплена греблею, і вода її поділена на струмки, арики, що скеровані, по два на кожну, до тих вулиць, що перепендикулярні до гір. Ці арики, по боках яких ростуть берези і тополі, також дають багато прохолоди.

В той час, про який я можу свідчити, в місті була можливо добровільна сегрегація населення. Казахські квартали мали 100%—ве казахське населення.

Це була весна 1934 року. Уже рік, як я не бачив страждань вмираючих жертв сталінської нелюдської жорстокости на Україні. Але я тільки по приїзді до Казахстану дізнався, що за рік перед тим також більш як мільйон людей загинуло голодною смертю. Про голод в Казахстані я нічого не чув ані на Україні, ані в Москві. В Москві, між іншим, ті кілька моїх знайомих, з якими я міг про це говорити, нічого не знали і про голод на Україні. Це яскраво свідчить про повноту нехтування сталінським режимом населенням, яке не тільки не питали на вияв згоди на важливі рішення, але навіть не інформували про них.

Я свідомо кажу про "сталінський режим", бо вважаю, що не можна нехтувати великими змінами в Советських Союзі за останні 20 літ. Все ще невірне і нерівноправне суспільство, Советський Союз далеко відійшов від терору сталінських років. Але його завданням має бути одверте засудження нищення безвинних людей.

Коли про цілі голоду на Україні і вибір його часу ще може бути якась дискусія, конкретні причини голоду у Казахстані у 1932—1933 роках ясні. Голод був викликаний "реформою Голощекіна". Голощекін був Секретар Центрального Комітету Казахстанської компартії, який вирішив, — без сумніву, не міг діяти без згоди Сталіна, — реформувати самий "спосіб життя" казахського народу. Цей побут і це господарство були номадські. Джерелом господарства було скотарство. Верхи на верблюдах казахи переганяли стада своїх овець з одних частин казахстанського степу до інших, шукаючи достатнього корму для худоби. Не питаю—

чися згоди, було вирішено перевести його з номадського способу життя на осідлий, а господарство зі скотарського на хліборобське.

Реформа провадилася з брутальною і безжалісною рішучістю. Відібрали вівці, знищили значну частину верблюдів. Засіяли виданим державою насінням частину степу. Відсутність дощів (протягом мого, майже трирічного, перебування на Балхаші було тільки три дні з дощем) і спека казахстанського літа принесли кінець реформи. Для казахського народу це принесло голод і загибель коло мільйона людей (із 6-ти мільйонів населення). Коло мільйону казахів пощастило перебратися через Тянь-Шанські гори до Китаю, де вони і залишилися. Деяка частина тих, що пережили голод, осіли на придатніших частинах степу і перейшли до хліборобства. Але більше було таких, що повернулися до свого звичного заняття — скотарства. Немало перейшли на працю в советській індустрії, у шахтах Караганди, заводах Чимкенту, таких будівництвах, як "Прибалхашстрой", де вони зайняли позиції некваліфікованої робочої сили.

Не пам'ятаю, як я знайшов в Алма-Аті Бойкова. Мабуть, про те, що він там живе, казав мені Білий, співробітник Етнографічної комісії ВУАН і мій приятель, з сестрою якого Бойків був одружений. До цього часу я з ним не був знайомий. Бойків був філолог, родом з Галичини, який вчасно залишив Україну і переїхав до Казахстану, де здобув посаду доцента в місцевому університеті. Протягом мого перебування в Алма-Аті я був разів три у нього в хаті, завжди гостинно і дружно прийнятий. Бойкови багато розповідали мені про мого приятеля М. Горбаня, що чи то адміністративно засланий до Казахстану, чи то мудро залишивши Україну, не чекаючи переслідувань, пробув якийсь час в Алма-Аті, де також викладав в університеті. М. Горбань був талановитою людиною, це український історик і автор збірки історичних оповідань. Я пізнав його в Харкові, де, підчас мого відрядження до Харкова, ми разом працювали в Харківському архіві. Про нього завжди було щось розповісти, бо був

він типовий екстраверт, інтересний і веселий співбесідник. Тепер він був вже у Тюмені, де, — непоправний "самостійник", — він, як повідомляла наукова хроніка в журналі "Вопросы истории", працював над історією Сибірського "областничества", тобто руху за автономію Сибіру.

Одного разу у Бойкових я зустрівся з письменником Антоненком—Давидовичем³⁰. До цього я з ним знайомий не був, але багато разів бачив і чув його на "культвечірках" місцевому ВУАН. На цих вечірках, віддзеркалюючи ще не повну диктатуру компартії над думками підвладного їй населення, провадилася жвава дискусія на літературні і пов'язані з літературою громадські теми. В цих дискусіях Антоненко—Давидович виступав від імені письменницького угруповання "Ланка".

Не пам'ятаю, чи ми домовилися з ним у Бойкових, чи ми випадково зустрілися з ним на вулиці, але пригадую нашу розмову підчас сумісної прогулки по Алма—Аті. Антоненко—Давидович, що був в Алма—Аті в "творчій командировці" від Спілки письменників, говорячи про ситуацію на Україні, вказував на її тимчасовість. Він вірив у близькість війни, після її закінчення чи перемогою чи поразкою ССРСР, наступлять рішучі зміни, передбачити яких ми не можемо.

Обидва ми погоджувались, що в цей час перебувати на Україні чи в Білорусі значить бути використаним на шкоду національної справи. Але, коли я порадив йому залишитися в Алма—Аті, Антоненко—Давидович сказав, що, на жаль, для нього це неможливо. Праці журналістом тут йому не дадуть, а іншої, як письменник, кваліфікації він не має. В його випадку спроба залишитися в Алма—Аті напевно кінчилася б його арештом. Я з тим не міг не погодитися.

В час сталінського терору 1930—х років навіть така невинна розмова була небезпечна. На політичні теми взагалі в той час розмов не було; рахувалося, що всі згодні з коментованими в останніх числах "Правди" поглядами компартії. А припускати можливість поразки ССРСР здавалося чимсь цілком неможливим, на що

здібні могли бути тільки "вороги народу". Треба також пам'ятати про те, що в той час мільйони смертельно заляканих людей працювали інформаторами НКВД. Так що розмовляти на політичні теми людям мало один одному знаним не рекомендувалося.

Навігація по озеру Балхаш починається пізно: за люту казахстанську зиму озеро глибоко промерзає. І тільки на початку травня нас почали відправляти на будівництво. По новій тоді Туркестано—Сибірській залізниці нас довели до станції, що залізничною віткою у 12 кілометрів сполучена з Бурлю Тюбе, портом на озері Балхаш. Там нас посадили на пароплав. Подорож до будівництва, що знаходилося на північному березі західної частини озера, тривала два дні. Озеро Балхаш нагадує море. Вода його, трохи солоняна на смак, легко блакитного кольору. Коли пароплав їде поблизу берега, другого берега не видно; коли він їде посередині озера, не видно ні одного берега.

Тут почався трохи не трилітній період мого перебування на "Прибалхашстрою". "Прибалхашстрой", тобто Будівництво Прибалхашського комбінату, мав завданням створити великий комбінат для виплавки міді. Мідяну руду мали приставляти залізницею з Коунрада, мідяних покладів в 20—ти кілометрах від бухти Бертис на північному березі західної частини озера Балхаш. Тут, на березі озера, мали бути збудовані завод для виплавки міді, фабрика для "збагачення" "бідної" на мідь коунрадської руди і електрична станція. Джерелом енергії мало бути вугілля, яке проектувалося довозити залізницею з Караганди. У 1934—му році цю залізницю ще не почали будувати (її було збудовано у 1936—му році). Крім того, будувалося місто на 50 тисяч населення і порт на бухті Бертис.

Відсутність залізничного сполучення катастрофічно впливала на хід будівництва. Довіз всіх матеріалів і устаткування міг йти тільки по озеру Балхаш. Але сезон можливого сполучення озером, внаслідок місцевих кліматичних умов, короткий. І 5 чи 6 буксирних пароплавів, що тягли навантажені баржі, приставляли

на будівництво лиш невелику частину потрібних для нього матеріалів.

Робоча сила, — в загальній кількості коло 30 тисяч, — складалася з кількох категорій. До першої з них належали так звані "вільнонаймані", люди, що приїхали на працю добровільно (чи, як я, напівдобровільно, за неможливістю здобути працю в місті свого постійного проживання). Це були переважно інженери, техніки і службовці. Друга, порівнюючи нечисленна, категорія складалася з осіб, адміністративно зісланих НКВД. Найвизначнішими серед них були завідувач фінансовою частиною комбінату Рот і професор Ленінградського гірничого інституту Николаєв. Рот, з яким у мене були дружні відносини, був інтелігентною людиною. Походив він з юдеїв Малярщини. Там він вступив до комуністичної партії і за кілька років був делегований до Москви представляти Малярщину у Комінтерні. Тут він підтримав троцькістів, за те був арештований і засланий на Балхаш. В 1936 році його заарештували вже на Балхаші і, як казали, розстріляли.

Цікава була причина заслання професора Николаєва. Як він розповідав, у нього була велика колекція сірникових коробок, чи, радше, їх зверхніх чи "лицевих" частин. Завзятий колекціонер, Николаєв обмінювався своїми експонатами з кількома колекціонерами в інших країнах. Та всяка кореспонденція з Заходом в добу шпіономанії сталінських часів була небезпечна. Його було арештовано і на допитах йому порадили вигадати не таку "ідіотську" мету своїх зносин з закордоном. Скінчилося це засланням на Балхаш.

Третю, і мабуть більшу від інших частину робітничої сили, складали колгоспники, "законтрактовані" на роботу. Це значить, що це не мало відношення вільного найму на роботу. Контракти, не добровільні, були у держави з колгоспами, яким наказувалося виділити для праці на будівництві певну кількість своїх членів. В колгоспах Росії і Білорусії, де віддавна багато селян "відходило" в літній сезон на будівельні праці, люди в більшості мали певну кваліфікацію.

Ці люди здобували за свою працю звичайну платню советських робітників з деяким додатком "за роботу у віддаленій місцевості", але були незадоволені своїм напіввільним становищем, неможливістю змінити місце праці і тяжкими побутовими умовами на Балхашському будівництві. Внаслідок цього чимало з них намагалося втекти. Втікали здебільшого пішки пустельним степом в напрямку на північ, до Караганди (400 кілометрів) чи на південь, до Алма-Ати (500 кілометрів). Деяким втеча вдавалася, декого з них сторожевій охрані будівництва вдавалося спіймати, але немала частина втікачів, очевидно, гинула у безлюдному степі.

Одного разу втеча була "масовою". Одразу втекло більше як 200 робітників. За ними погналися літаки будівництва, які знайшли втікачів коло південного берега Балхашського озера і викликали сторожеву охрану, яка забрала втікачів на вантажні авта і повернула їх "додому".

Нещасливі "господарі країни" — казахи становили четверту категорію робочої сили. Це були люди, що пережили "реформу" 1933 року, але, позбавлені своїх отар, залишилися без засобів на існування. Скільки я пам'ятаю, було їх на Балхашському будівництві, рахуючи і родини, коло 15 тисяч. Існування їх було найтяжче, бо заробляли вони мало. Оплата праці була "сдельная", тобто залежала від розміру чи результатів денного виробітку робітників. У казахів цей денний виробіток дорівнював 19% денного виробітку робітників з європейських частин ССРСР, бо вони не мали належної кваліфікації. Отже, і заробіток їх був малий.

Упосліджене становище робітників з місцевого населення підтримувалося майже повним незнанням більшості з них російської мови. Тим часом все життя на будівництві регулювалося в російській мові. Це призводило до культурної сегрегації робітників. Повноту сегрегації підтримувало окреме житло, окремі їдальні і окремі школи з рідною мовою навчання для казахських дітей.

Ціле "місто" казахських юрт мальовничо розкинулося на прилеглих до будівництва узгірках. Та це було тільки в перший рік мого перебування на Балхаші. Одного дня сторожева охорона оточила на світанку казахську оселю, вивела казахів з їх юрт, а самі юрти спалила. При цьому загинули ці пожитки, яких люди не могли взяти з собою. Переселили казахів до новозбудованих для них бараків, яких було замало, і люди мешкали у великій тісноті.

Ця історія переселення казахів, без їхньої на те згоди і навіть без попередження, яскраво віддзеркалює атмосферу сталінських часів з її брутальним нехтуванням елементарними людськими правами.

Не обійшлося і без праці невільників. Десь у початку 1936 чи кінці 1935 року (більшість моїх дат за давністю тільки приблизні) будівництво склало договір з НКВД про постачання робочої сили. Виконуючи цей договір, НКВД перевезло на Балхаш один із своїх концентраційних таборів (були і такі; один такий табір я бачив після у Вязьмі, Смоленської області). Перевезений на Балхаш табір був з Узбекистану; отож і складався він головним чином з узбеків. Було їх, скільки пам'ятаю, коло 10000. Ці люди були незвичні до лютої казахстанської зими і легко одягнені, то ж чимало їх загинуло.

Цей табір пробув на Бадхаші трохи більше одного року. Відносини між його адміністрацією і Івановим, начальником будівництва, який бажав бути повним диктатором, одразу набрали форму конфлікту. Зрештою табір перевели на будівництво Байкал-Амурської залізниці.

З від'їздом табору ми, співробітники юридичного відділу, втратили колегу. Це був ув'язнений правник, людина старшого віку і великого досвіду, колишній головний юрисконсульт Ленінградського заводу "Красный треугольник". Його НКВД, так би мовити, "продало" будівництву. Це визначало, що він працював без платні, яку за нього одержувало НКВД.

Цього правника довела до табору гра в карти. Кілька років до нього приходили його приятелі грати у карткову гру, що в російській мові зветься "віст". В ті часи такі збори були небезпечні. Хтось з сусідів доніс на

них НКВД. Герсон і його гості були арештовані і "засуджені" на 5 років концентраційних таборів кожний.

Пишучи про своє трирічне перебування на Балхаші, скажу, що в першу чергу життя там залежало від відносин поміж природою і людиною. Це були відносини постійного змагання і боротьби. Залежало це від кліматичних умов. Літо у казахстанському степі дуже гаряче, сонце в літній час безжалісно огріває землю. Від 12 до 3 години дня праця на будівництві спинялася, але це допомагало мало. Зима з лютими морозами і коженденним міцним вітром була також дуже тяжким періодом Сибіряки, які працювали на будівництві, казали, що зима у Сибірі була не така люта. Весна і осінь не принесли полегші, бо їх майже не було. За три роки мого перебування на Балхаші я пригадую тільки три дні з дощем.

Кілька перших місяців я мешкав у гуртожитку для службовців будівництва. Це був барак, що містив 50 осіб. Потім я здобув місце в кімнаті, яку мав поділяти з одним інженером. Тільки на другий рік мого перебування я одержав окрему кімнату в оселі управління будівництва, що містилася в 4-х кілометрах від будівництва індустріальних об'єктів. Тепер я зміг сполучитися з родиною. Дружина і син, які останній рік мешкали у сестри дружини на Уманщині, змогли переїхати до мене. Сину доводилося їздити вантажним авто разом з іншими дітьми службовців до школи, що містилася в оселі коло індустріального будівництва. Дружина здобула працю в новоорганізованому архіві будівництва.

Моя праця в юридичному відділі будівництва йшла успішно. Цьому сприяло те, що я мав деяку підготовку до роботи у "діловій" сфері життя, працюючи в льокалі профспілки і у видавництві Академії наук. Крім мене і гаршого юрисконсульта Якова Шапіро в "юрбюро" працювали ще два правники, один з яких постійно перебував в Алма-Аті для захисту і представництва інтересів "Прибалхашстрою" в Арбітражу Казахської республіки. Підготовка цих арбітражних і, на менші

суми, судових справ, зв'язаних з доставками технічного приладдя і будівельних матеріалів, була основною частиною праці "юрбюро". Особливо багато було суперечок з Балхашським пароплавством, що не встигало за короткий період, 4 місяці, пароплавного сезону виконати пляни поставки матеріалів і продуктів для Балхашського будівництва. В результаті в східньому, сполученому з залізницею, порту Бурлю Тюбе накопичувалося і зимувало багато технічного устаткування, будівельних матеріалів і харчових продуктів; не мала частина цього, затриманого простоями, вантажу псувалася і розкладалася. Це, в свою чергу, викликало на будівництві простої в роботі за відсутністю будівельних матеріалів і труднощі з харчуванням робітників.

Слідуючим завданням "юрбюро" була консультація з складання господарчих контрактів. Менше часу займали трудові конфлікти. Вони були в більшій частині з тими інженерами і техніками, що мали трудові контракти з будівництвом.

З приємністю згадую свою співпрацю зі старшим юристконсультантом Шапіро, інтелігентним московським євреєм і добрим спеціалістом.

Редактор новозаснованого журналу "За Балхашскую медь" просив мого співробітництва. Результатом були 4 замітки в російській мові на тему історії мідяної промисловості у Казахстані і будівництва Балхашського комбінату. Цікаво відзначити, що джерелом енергії маленьких дореволюційних заводів був гній, зібраний в місцях зимівлі овечих отар. Це свідчить про примітивність цієї промисловості, але, в той саме час, про заможність казахського населення. Ці 4 замітки є єдині, що були друковані в російській мові.

Ми були по-своєму щасливі на Балхашстрої. Головним чином тому, що тут я мав нарешті працю і заробіток, так що мав можливість допомогти і своїй матері. Тому, що хоч на якийсь час скінчилися пошуки праці, зв'язані зі страхом і образами. Тому, що роботи було досить, праця була цікава. Тому, нарешті, що поворот до наукової праці, можливої у 1920-х роках,

був неможливий у роках 1930-х. Він визначав би тільки поворот до підневільного становища і невільницької праці під диктовку партійних керівників.

Свою працю "Козацтво на Білорусі", писання якої розпочав, і підготовлений до друку том матеріалів до якої я, відіжджаючи з Києва, взяв зі собою, ні на Балхаші, ні потім у Смоленську, писати не пробував. Не було часу, і справа з друком виглядала безнадійно.

Я не листувався зі своїми приятелями, що залишилися в Києві. Я рахував, що поскільки листування наукових працівників було, очевидно, контрольоване, краще не нагадувати про себе зайвий раз НКВД. З другого боку, я пам'ятав, у якому постійному страху жили тодішні люди, і розумів, що листування з такою особою, як я, може здаватися моїм приятелям небезпечним.

Коли я писав про наше задоволення з того, що ми були нарешті разом і могли більш-менш спокійно працювати, це не означало, що наше життя на Балхаші було легке. Багато залежало від одірваності будівництва. Все харчування було можливе тільки в загальних їдальнях, бо на базарах можна було дістати єдиний продукт пустельного степу — дику і гірку цибулю. Особливо тяжким був брак овочів і фруктів, що вело до масового захворювання на скорбут.

Напівсолоня вода Балхашського озера викликала масове захворювання на дизентерію. Цю воду спочатку вважали непридатною до пиття. Оскільки її лід був не солоний, його заготовляли і приставляли до бараків і помешкань. Особливо тяжко було зберегти лід і доставити його населенню в літні місяці. В умовах того часу начальник будівництва знайшов легке рішення. Десь на другий рік мого перебування на Балхаші він видав наказ, за яким озерна вода оголошувалася непридатною до пиття, а заготовку і приставку льоду пропонувалося припинити. В сполученні з умовами суворого клімату життя не було легке. Воно вимагало сили для боротьби за себе. Виявилося, що сили на боротьбу з тяжкими природними умовами не вистарчило у мого сина. Він був здоровою дитиною до 8-го року життя.

Коли йому було 8 років, він захворів на ангіну. В деяких випадках ця звичайна хвороба викликає захворювання серця — ендокардит. У мого сина ендокардит викликав опухлення колін кілька разів на рік. В ці періоди йому доводилося по кілька днів лежати в ліжку і терпіти міцний біль.

Як я вже писав, оселя управління будівництва була віддалена від школи на 4 кілометри. Дітей возили до школи і після занять додому вантажним відкритим автом. Не раз його забували надіслати для зворотньої перевізки дітей, і їм доводилося йти додому пішки. Такі поїздки у відкритому авті і такі походи пішки були дуже тяжкі в час довгої, холодної і вітряної казахстанської зими.

Не пройшли даром вони і для нашого сина. На другий рік після його приїзду на Балхаш він захворів на запалення середнього вуха і пролежав більш як місяць у лікарні. По виході його з лікарні лікарі сказали нам, що ця небезпечна хвороба робить людину податньою на повторення її в ще гіршій формі і настійливо рекомендували від'їзд з Балхашу.

Ми не знали, що робити. Формально я міг кожної хвилини звільнитися і переїхати в якесь інше місце. Але я знав, як з моїми документами буде тяжко знайти працю. Надіслати самих дружину і сина не було куди.

Вирішив справу лист від Кіри. Кіра, прізвища якої не пам'ятаю, була друкаркою в управлінні будівництва. Працювала вона за контрактом і, коли термін його закінчився, виїхала додому у Смоленськ. Вона знала про хворобу нашого сина і тепер писала зі Смоленська про можливість дістати там кімнату. Її стара тітка хоче повернутися на свою батьківщину у Дорогобуж і пропонує передати нам свою смоленську кімнату за 2000 рублів. Моя дружина мала приїхати до Смоленська і зареєструватися там, як племінниця Кіриної тітки. Якийсь місяць вони мали пожити разом, а потім тітка виїде до Дорогобужу, і кімната залишиться у нашому розпорядженні. Такі продажі помешкань в належних державі будинках, — а таких була переважна біль-

шість — широко практикувалися в ССРСР, але не були легальні.

З другого боку, я не зустрічав в советській судовій практиці випадків переслідування і покарання за вчинення їх. Вони були ніби "напівлегальні". Така "напівлегальна" ситуація унеможлиблювала стягнення в судовому порядку можливих збитків.

Ми вирішили використати цю нагоду, і я надіслав до Смоленська певну авансову суму. Дружина швидко зібралася, і вони з сином залишили Балхаш. Від'їхали вони, між іншим, одним з перших потягів новозбудованої залізниці до Караганди.

У Смоленську, — хоч перед від'їздом дружини Кіру заарештували під час чергової хвили арештів і більш ми її не бачили, все пішло за умовленим планом.

"Тітка" дружини, поживши місяць разом з нею, поки дружину не замельдували у Смоленську, від'їхала до Дорогобужу і більш ми її також не бачили.

Кімната була в самому центрі міста, на перехресті двох центральних вулиць (Большой советской і Пушкінської), в маленькому дерев'яному двоповерховому флігелі, в подвір'ї одної зі Смоленських десятирічних шкіл.

Придбана поза очі кімната ніяк не коштувала гроші, що ми за неї дали. Особливо був неприємний брак "plumbing facilities". Але ми були призвичаєні до цього на Балхаші.

Через 3 чи 4 місяці я звільнився з "Прибалхашстрою", тепло розвітався зі своїми тамтешніми приятелями і вирушив у дорогу.

Їхав я з почуттям непевності у правильності свого рішення. Лякала перспектива шукання праці в незнайомому місті, і ніхто не міг мені допомогти. Але змінити рішення було вже запізно³¹.

Однак виявилось, що я зробив добре, залишивши Балхаш. Це, можливо, навіть врятувало моє життя. Швидко по моїм від'їзді з Балхаша було заарештовано Іванова, начальника Балхашського будівництва. Було оголошено, що він зібрав коло себе велику групу "ворогів народу", які провадили на будівництві шкід-

ливу працю. Багато людей було арештовано. Частина з них розстріляли, частину заслано до таборів ГУЛАГу. А вже це був рік 1937.

Я думаю, що якщо б лишився на Балхаші, мав усі шанси бути зарахованим до списку "ворогів народу", мовляв, "допомагали Іванову в його шкідницькій діяльності". Записи в моїх документах надавали мені достатню "кваліфікацію" для цього.

Вязьма. Приїхавши до Смоленська, зачав я шукати працю. Як я і думав, це виявилось тяжким і образливим, часом виглядало зовсім безнадійним завданням. Ситуація була трохи одмінною в порівнянні з пошуками праці три роки перед тим у Москві. З одного боку ця ситуація відрізнялася від московської браком вільних юрисконсультських посад у Смоленську. З другого боку ситуація трохи поліпшувалася тим, що в моїй "трудовій книжці" з'явився новий запис, що я працював юрисконсультом "Прибалхашстрою" і залишив працю з власного бажання. Хоч запис Ніженського інституту залишився, все ж у якійсь мірі перекривав його запис "Прибалхашстрою".

За браком вільних посад у Смоленську вирішив я шукати працю десь коло обласного міста. Коли я дізнався про вільну посаду юрисконсульта на шкірянім заводі у Вязьмі, то рішив спробувати здобути її.

У Вязьмі заступник директора заводу, розглянувши мої документи і подумавши пару хвилин, сказав, що він може прийняти мене на працю. Умови праці були цілком задовільні. В заводському будинку мені давалася кімната. Платня була скромна, але мені дозволялося мати другу посаду в іншій установі за сумісництвом.

Я був щасливий, що знайшов працю. Правда, ця праця визначала тимчасовий відрив від родини, бо перевозити родину в заводську кімнату у Вязьмі я не наважувався, пам'ятаючи, як нас виселили з Ніженського помешкання.

Подорож від Вязьми до Смоленська тривала 4 години. Двічі на місяць я приїздив до Смоленська, щоб

провести з родиною тодішній короткий weekend; в той час в СРСР люди працювали 6 днів на тиждень.

Вязьма була важливим залізничним вузлом. З залізницею була пов'язана моя друга посада: юрисконсульта "Райтрансторгпिता". Це було районове управління торгівлі харчовими продуктами на залізничному транспорті.

Установа ця керувала працею станційних буфетів.

В обох місцях праці відношення мої як з колегами по роботі, так і з адміністрацією були добрі.

На шкіряному заводі значну частину моєї праці займали претензії за якість продукції. Завод обробляв і постачав шкіру для фабрик, що виробляли галантерейну шкіряну продукцію (портфелі, жіночі сумки тощо).

Претензії розглядалися в органах арбітражу, державного і "відомчого" (коли обидві сторони позову належали до того самого наркомату). На розгляд більших претензій до заводу мене кілька разів було відряджено до Москви на засідання арбітражу Наркомату харчової промисловості³².

★

★

★

Редакційні примітки

1. Колегія Павла Галагана, ексклюзивна школа, заснована в Києві у 1871 р. Г. Галаганом. Директорами й вчителями, а також і учнями Колегії був ряд визначних українських діячів. Ліквідована більшовиками у 1920 р.

2. Пропуск у зв'язку з втратою четвертої сторінки машинопису.

3. Василенко Микола (1866—1935), видатний історик та історик права, дійсний член НТШ, один з керівних діячів та організаторів Української Академії Наук (УАН), в 1921 р. обраний президентом УАН. В період 1920—1929 рр. голова Соціально-економічної секції УАН. 1924 р. за процесом Центру Дій засуджений, але згодом амнестований. В останні роки життя позбавлений можливості для наукової праці.

4. Іваницький—Василенко Сергій (1883—1938), історик українського права, співробітник Комісії історії українського права ВУАН.

5. Дорошкевич Олександр (1889—1946), літературознавець, педагог і критик. У 20-х роках професор Київського інституту народної освіти, науковий співробітник УАН. В 30-х роках висланий на Урал.

6. Спілка Визволення України — назва антибільшовицької організації, яка за твердженнями НКВД та советської влади діяла у 20-х роках на Україні. В 1930 р. відбувся показовий процес над 45 українськими діячами у цій справі. Серед засуджених академік С. Єфремов, історик О. Гермайзе, Л. Старицька—Черняхівська, О. Черняхівський, М. Слабченко, В. Ганцов, Г. Голоскевич. Процес СВУ став відправною точкою розгрому української науки та культурного життя в Україні.

7. Кравчук Михайло (1892—1942), математик, дійсний член НТШ та УАН. Засланий у 1938 р., помер у концтаборі.

8. Гермайзе Осип, нар. 1892 р., історик, співробітник ВУАН, керівник її Археографічної комісії. Автор численних праць про громадські рухи в Україні. Заарештований у 1929 р. і засуджений в процесі СВУ. Після відбуття першого покарання повторно засуджений на десять років дальшого ув'язнення. В 1944 р. за рішенням особливої наради НКВД знов був засуджений на дальше ув'язнення. Помер в Саратовській обл. у 1958 р.

9. Зеров Дмитро, (1895–1971), видатний український ботанік, брат відомого історика літератури, поета та перекладача Миколи Зерова, загиблого в таборах Гулагу.

10. Дем'янчук Василь (1897–1938), мовознавець, родом з Галичини. Науковий співробітник ВУАН, автор праць з української граматики та історії української мови. Репресований, помер на засланні в Карелії.

11. Щербаківський Данило (1877–1927), видатний етнограф, дослідник народного мистецтва, дійсний член НТШ та УАН, член Етнографічної комісії ВУАН. Неспроможний боротися з нищенням музейних пам'яток та протидіяти інтригам ГПУ, демонстративно відібрав собі життя.

12. Грушевський Михайло (1866–1934), видатний український історик, довголітній голова НТШ (1897–1913), голова Центральної Ради і перший президент Української держави (УНР). В 1924 р. повернувся з еміграції до Києва, де розгорнув кипучу науково–дослідну та організаційну діяльність в УАН та далі у ВУАН. Став об'єктом жорстоких переслідувань зі сторони більшовиків, для яких був символом українського націоналізму в науці. Після переслідувань на Україні був висланий у 1931 р. до Москви. Помер при загадкових обставинах в Кисловодську, куди виїхав на лікування.

13. Грушевський Олександр, нар. 1874 р., історик, брат Михайла Грушевського, дійсний член НТШ, директор Історично–Географічної комісії ВУАН, з 1937 р. на засланні.

14. Оглоблин Олександр (1899–1992), відомий український історик. У 20–х роках професор вищих шкіл у Києві, співробітник УАН (1926–1943). З 1944 р. на еміграції. Професор УВУ, дійсний член НТШ, активний діяч УВАН та Українського історичного товариства в Америці.

15. Щербина Федір (1849—1936), визначний статистик, економіст, історик Кубані, дійсний член НТШ. Видатний діяч кубанського визвольного руху. У 1920 р. виїхав на еміграцію, де активно працював в Українському Вільному Університеті та Українській Господарській Академії в Подєбрадах. В двадцятих роках повернувся з еміграції в Україну.

16. Багалій Дмитро (1857—1932), видатний український історик, ректор Харківського університету (1906—1910). Перший голова Історично—філологічного відділу УАН, у 20—х роках на чолі Харківського наукового товариства при ВУАН та науково—дослідної катедри історії України. Особливе значення мають його праці, присвячені дослідженню історії Слобідської та Південної України.

17. Міяківський Володимир (1888—1972), літературознавець та історик, архівіст, дійсний член НТШ та ВУАН. У 20—х роках директор центрального історичного архіву, співробітник УАН. У 1930—1933 рр. на засланні у зв'язку зі справою СВУ. З 1944 р. на еміграції, один з організаторів УВАН, керівник її Музею—Архіву.

18. УВАН — Українська Вільна Академія Наук, створена у 1945 р. на еміграції в Авсбургу, як спадкоємниця ВУАН в Києві 1920— поч.1930 років. В 1950 р. місцезнаходження УВАН перенесено в США до Нью—Йорку.

19. Єфремов Сергій (1876—1939), видатний політичний діяч, історик української літератури. Дійсний член НТШ, ВУАН. Діяльний голова управи ВУАН, секретар Історично—філософського відділу та багатьох комісій ВУАН. Головний обвинувачений у процесі СВУ як голова цієї організації. Засуджений до кари смерті, яку замінено 10 роками ув'язнення. Помер в одному з концтаборів, правдоподібно у Вологді.

20. Колас Якуб (1882—1956), білоруський поет, прозаїк і драматург, один із основоположників нової білоруської літератури. Видатний бард національної справи в Білорусії.

21. Заболотний Данило (1866—1929), видатний мікробіолог і епідеміолог, родом з Поділля. Член ВУАН та її президент у 1928—1929 рр.

22. Скрипник Микола (1872—1933), один з провідних більшовицьких діячів в Україні. Виконував різні функції — від

члена колегії ВЧК, комісара внутрішніх справ до комісара освіти України. Інгерував у справи ВУАН, в 1929р. став її дійсним членом. Не витримавши партійного пресінгу, спрямованого на русифікацію України, закінчив життя самогубством.

23. Шліхтер Олександр (1868–1940), більшовицький державний діяч на Україні, економіст. З партійних позицій втручався у справи академії, віце-президент ВУАН.

24. Корчак–Чепурківський Овксентій (1854–1947), гігієніст та епідеміолог, дійсний член УАН та її неодмінний секретар (1928–1934).

25. Слабченко Михайло (1882–1952), історик та правознавець, академік ВУАН. Основні праці присвячені історії права та господарства Гетьманщини та Запоріжжя. Заарештований і засуджений у зв'язку з процесом СВУ. У 1937р. повторно засуджений на 10 років ув'язнення на Колимі. У 1947р. повернувся з заслання у Первомайськ, де незабаром у злиднях помер.

26. Отаманівський Валентин, нар. 1893 р., історик права, бібліограф і громадський діяч, член Центральної Ради. У 1920–х рр. співробітник УАН, член Комісії історії західно-руського та українського права, директор Вінницької філії Всенародної Бібліотеки. Заарештований і засуджений у процесі СВУ. У 1940–50–х рр. працював у Ленінграді. Праці з історії міст і маґдебурзького права; повість для молоді "Син України".

27. Полонська–Василенко Наталя (1884–1973), історик і археолог, дружина Миколи Василенка. Науковий співробітник УАН та УВАН. Після війни на еміграції в Німеччині, професор УВУ. Автор численних студій з історії права.

28. Архів Української Галицької Армії знаходився в Києві в приміщенні Видавництва УАН, куди попав після завершення воєнних дій та ліквідації ЧУГА (Червоної Української Галицької Армії). Це перші цінні згадки про долю Архіву УГА.

29. Падох Ярослав, нар. 1908 р., адвокат та історик українського права. Дійсний член НТШ і його довголітній діяч. Голова НТШ в США (1974–1990) та президент Головної Ради

НТШ (1983–1992). Наукові праці про суди та судочинство в Гетьманській Україні.

30. Антоненко–Давидович Борис (1899–1984), відомий український письменник, протягом усього життя проводив принципову боротьбу з русифікацією та негативами соціалізації України. Рятуючись від терору в 1933 р., переїхав до Алма–Ати, але був там арештований у 1935 р., після чого був засуджений на 10 років таборів, а згодом і довічне заслання. Після реабілітації у 1957 р. повернув до Києва, де продовжував літературну діяльність. Був натхненником дисидентства, до кінця життя залишався у конфлікті з советською владою.

31. Пропуск, у зв'язку з втратою двох сторінок машинопису.

32. На цьому місці спомини Л. Окіншевича обриваються.

ЗМІСТ

Від редактора. <i>Олег Романів</i>	5
Лев Окіншевич — видатний історик державно- го права козацької України. <i>Ярослав Падох</i>	8
Дещо про себе, з самого початку	25
Часи громадянської війни та визвольних змагань	26
Профспілкова праця і "Молода Академія"	29
Аспірантура в Науково-дослідчій кафедрі істо- рії України М.С.Грушевського: 1925-1928	33
Спроба здобути посаду викладача історії укра- їнського права	36
Білоруські зв'язки	37
Завідування видавництвом Української Акаде- мії Наук	40
Сумні останні роки в Академії. "Полонена наука"	47
Зустріч з НКВД. Кінець моєї праці в ВУАН	50
Після Академії: Ніжен — "Прибалхашстрой" — Вязьма	54
<i>Редакційні примітки</i>	82

Мемуарна бібліотека НТШ, ч.2
ЛЕВ ОКІНШЕВИЧ
МОЯ АКАДЕМІЧНА ПРАЦЯ В УКРАЇНІ

Літературний редактор і коректор Богдан Романів
Технічний редактор Ярослав Лазуркевич
Комп'ютерний набір Лілія Саламін
Виготовлення оригінал–макету Андрій Муравецький

Здано до складання 25.05.95. Підписано до друку 27.07.95.
Формат 60x84 1/16. Папір друк. №1. Гарнітура "Таймс". Ум.друк.арк. 5,21
Фіз.друк.арк. 5,5. Тираж 700 прим. Зам. № 154.
Ціна договірна.

292220, м.Сокаль, вул.Шашкевича, 43
Редакційно–виробниче підприємство "Вісник"

Наукове товариство ім.Шевченка
290013, Львів–13, вул.Пушкіна, 21

